

קונדרים

מאמרים ועיונים בהלכה ומנהג ועניינים שונים

גליון ב'

קבוצה הנעלה באה א המלך והסירה את שמלת שביה בתפלה ותחוננוס די יבלא להחיה. במאמר אביא ובתחוננוס אנביילם צב נצביה. בכי יבואו ודמעתי עב לוחי. ובגית כדונה דתפלה בדמעתי לעולם לוי הדרא ריקבא. הן עומדין להתפלל כאלי יתשא הכהן היה. במגידות ידעו לו נפשו טו חיה. וידי אדם משפונות לקבל תשובה ותפלה היא וזה פריה. הכל מאמצי' בחו בארעא וטפרא. בפרט בהיותו יוצא ובא בעקבי הצאן אשר גבולו ראשו מ'גרי חפוא. המניקד על פי פפלים וקופרים הן האדם היה. מרנא ורבנא הנשך הקדוש אביהן של ישרא ומשה היה. רועה ישרא בספרו ספר אהבה הפלא עצה המגיל תושיה. ושם שם לו חוק ומשפט כאעין המתגבר חייגו וניא. כי במו שאין להנסיף ולברוע במגי' דהלכות איפור ויהי ובאשר פתח לנו כן היה. כגון כן בנוסח התפלה עבדין אין להוסיף וממנו אין לברוע קל נפל מן שמיא. אשרי אנוש יעשה זאת וצאן אדם חזיק בה ביד חזקה ובזנוע נפוןיה. וכבר ידוע הייתה מרנא ורבנא בכל עניניו ומנהגותיהו היום במגיל על פיו שוריא שכלילי ואוטיא. כאשר העיד גבר בנעז והעצומות הרב. מ'גרי מ'הראש זיל בספרו סימא ב'רף ל'ה על' היא העקולה

תשרי ה'תשע"ו (ב'שכ"ז לשטרות)

קונדרים

מאמרים ועיונים

בהלכה ומנהג ועניינים שונים

בעריכת
דוד צדוק

..... גליון ב'

מודיעין עילית
תשרי ה'תשע"ו ליצירה - ב'שכ"ז לשטרות

יוצא לאור ע"י

מכון "נצח יוסף"
לחקר המסורת

ע"ש רבי יוסף ב"ר חיים צאלח ז"ל

פקס: 1538-9286615

דוא"ל: tsad@okmail.co.il

© ה'תשע"ו (2015)

כל הזכויות שמורות לעורך

לקבלת קובץ זה (במייל) ללא תמורה
יש לפנות לכתובת דוא"ל הנ"ל
(ניתן להעבירו ולהפיצו הלאה ותעב"ט)

על גבי הכריכה:

קטע מתוך הקדמת מהרי"ץ ז"ל לתכלאל עץ חיים. בו מצויין את אשר אין להוסיף או לגרוע במילי דהלכות או בנוסח התפילה ממה שפטר לנו הרמב"ם ז"ל, ועיי"ע שם.
(צילום מתוך תכלאל עץ חיים כתי"י [המכונה כתי"י רצאבי], מעובדו המנוח הרה"ג יוסף רצאבי ז"ל, תנצב"ה.)

תוכן העניינים

עמוד

ד מעט העורך

ה אי הידיעה - יסוד האמונה והנהגת התורה

~ ~ ~

ט סימן ה בענין רוח רעה הנקראת "בת מלך" (ודעת הרמב"ם בזה)

יג סימן ו בענין רוח רעה הנקראת "שיבתא" (ודעת הרמב"ם בזה)

כ סימן ז דין נטילת ידים שחרית ביום הכפורים

כה סימן ח טעם חיוב נטילת ידים שחרית בברכה

לג סימן ט בדין ההולך ד"א בלא נטילת ידים שחרית לדעת הזוהר

לו סימן י בדין נטילה לתפילה האם צריך כלי

מג סימן יא בענין הסדרת התפילה הבאה לפרקים

א. דין הסדרת תפילת המועדים וראש חודש

ב. טעם הסדרת התפילה

ג. מי מחוייב בהסדרה זו

ד. דין מי שיש בידו סידור אם חייב להסדיר תפילתו

~ ~ ~

תיקון נוסח ברמב"ם על פי כת"י עתיק (ויישוב תמיהת האחרונים)

נו

~ ~ ~

נח הרב דוד בן שלום אלגמל ז"ל (פרטים חדשים אודותיו)

~ ~ ~

מעט העורך

אחר הנחת אבן הפינה ויציקת יסודות מסורת הפסיקה בתימן ובירור שיטת מהרי"ץ, הנה תהלה לשי"ת זכינו להציב וליסוד נדבך אחד של אבנים טובות ויקרות אבני גזית, החצובות מהררי קודש התלמוד, על ידי הבונים ראשונים כמלאכים.

זה עתה, מגישים אנו בפניכם נדבך נוסף, וכמעשהו בראשונה כן מעשהו בשנייה כעת בעונה הזאת, דבר דבור על אופניו ביסודות ובעיקרים, על פי ספרים ועל פי סופרים.

מחמת יקרת ההלכה וחשיבותה, אודיעה שוב נאמנה, כי המאמרים ההלכתיים המופיעים בקובץ זה, נכתבו על ידי ועל דעתו בלבד. ועל אף השתדלותי לעיין ולדקדק בכל פרט ופרט ולהעמיק חקר עד כמה שידי מגעת, להעמיד יסודות ההלכה או המנהג על בריים ולהעלות מהם מסקנת ההלכה, עם כל זאת, **לענין מעשה, כל אחד ישאל לרבו**. תוקף מודעא זו, בחזקתו אף לגליונות הבאים [אלא אם כן צויין אחרת בפירוש].

ה' חפץ למען צדקו יגדיל תורה ויאדיר. כל הארה והערה תתקבל בברכה רבה, לכתובת הדוא"ל או למספר הפקס, כמופיע בגב השער. אך נא לכתוב בצורה ברורה ורהוטה.

הבהרה: בגליון א' סימן ד', נכתב שאף בדברים אשר יסודם בדברי חסידות [כשתיית מים בסוכה וכיוצ"ב], מברך בנוסח 'אשר קדשנו במצוותיו וציוונו'. **אמנם** יש להבהיר, שכל זה דוקא בענייני חסידות הנזכרים במשנה ובתלמוד [כפי הדוגמאות המובאות שם], אך לא בענייני חסידות שאין מקורן במשנה ובתלמוד.

אי הידיעה - יסוד האמונה והנהגת התורה

זה לשון רבינו הרמב"ם ז"ל בהלכות תשובה (פ"ה ה"ה),

שְׂמָא תאמר, והלא הקב"ה יודע כל מה שיהיה קודם שיהיה, ידע שזה צדיק או רשע או לא ידע. אם ידע שהוא יהיה צדיק, אי אפשר שלא יהיה צדיק. ואם תאמר שידע שיהיה צדיק ואפשר שיהיה רשע, הרי לא ידע הדבר על בריו.

דְּעָה, שתשובת שאלה זו, ארוכה מארץ מדה ורחבה מני ים, וכמה עיקרים גדולים והררים רמים תלויים בה. אבל צריך אתה לידע ולהבין בדבר זה שאני אומר,

כבר ביארנו בפרק שני מהלכות יסודי התורה (ה"י) שהקב"ה אינו יודע בדעה שהיא חוץ ממנו כבני אדם שהן ודעתם שנים, אלא הוא יתברך, שמו ודעתו אחד. ואין דעתו שלאדם יכולה להשיג דבר זה על בריו. וכשם שאין כח באדם להשיג ולמצוא אמיתת הבורא, שנאמר (שמות ל"ג, כ') כי לא יראני האדם וחי, כך אין כח באדם להשיג ולמצוא דעתו שלבורא. הוא שהנביא אומר (ישעיה נ"ה, ה') כי לא מחשבותי מחשבותיכם ולא דרכיכם דרכי נאם ה'. וכיון שכן הוא, אין בנו כח לידע היאך ידע הקב"ה כל הברואים ומעשיהם.

אבל נודע בלא ספק, שמעשה האדם ביד האדם, ואין הקב"ה מושכו ולא גוזר עליו לא לעשות כך ולא שלא לעשות כך. ולא מפני קבלת הדת בלבד נודע דבר זה, אלא בראיות ברורות מדברי החכמה. ומפני זה נאמר בנבואה, שדנין את האדם על כל מעשיו כפי מעשיו, אם טוב אם רע. וזה העיקר שכל דברי הנבואה תלויין בו. עכ"ל.

אמנם, על דבריו אלה של הרמב"ם, תמה מאד הראב"ד ז"ל. וז"ל, אמר אברהם. לא נהג זה המחבר, מנהג החכמים, שאין אדם מתחיל בדבר ולא ידע להשלימו. והוא החל בשאלות ובקשיות, והניח הדבר בקושיא, והחזירו לאמונה. וטוב היה לו להניח הדבר בתמימות התמימים, ולא יעורר לבם ויניח דעתם בספק, ואולי שעה אחת יבא הרהור בלבם על זה. עכ"ל [ועיין מה שניסה לתרץ שם בזה].

ובאמת תמוה הוא הדבר. הרי דרכו של הרמב"ם בענייני ייחוד ה' והאמונה, לידע עניינים אלו בחקירה ודרישה ולא בהסתפקות ידיעתם באמונה גרידא. אם כן, מה ראה כאן בשנותו את טעמו לפני אבימל"ך.

אמרו חכמינו ז"ל באבות (פ"ג מ"ט) כל שיראת חטאו קודמת לחכמתו, חכמתו מתקיימת. וכל שחכמתו קודמת ליראת חטאו, אין חכמתו מתקיימת. עכ"ל.

לכאורה יש להקשות, מה ענין יראת חטא קשור לענייני חכמה, עד כדי שנבוא ונאמר שידיעת החכמה מותנית בקדימת יראת חטא זו. והרי מצינו אף מחכמי האומות שהגדילו מאד בחכמתם, מבלי שקדמה להם יראת חטא כלל.

יראת החטא, מעמידה את האדם במקומו, אף מלבישתו ענוה, ונותנת בליבו להבין ולהכיר בפחיתות ערכו וקוצר השגתו עם מוגבלות תבונתו האנושית. לעומת בוראו ויוצרו אדון כל הנבראים, הגדול הגבור והנורא, אשר אין חקר לתבונתו ואין יודע ובא עד תכונתו, אלא הוא לבדו. מחמת כן, זהיר הוא בדבריו, ומדוד ושקול הוא בכל דרכיו.

והנה כאשר יגש אדם ירא חטא זה אל החכמה ללמדה, להעמיק בה חקר ולפענח תעלומתה, אף אם יתקל בקושיא או תמיהה או יתעוררו בו ספיקות, ישכיל ויבין את אשר לו זאת מחמת קוצר השגתו ומיעוט בינתו. שכן כבר הקדים זאת לנפשו, שאין בכח אנוש להשיג למעלה ממנו, ואם ריק הוא, ממנו הוא ריק.

לעומת זאת, אדם אשר אינו ירא חטא, אין יראת בוראו על פניו, אלא העזות והגאווה ממלאים את ישותו, ומחמת כן אינו נותן אל לבו פחיתות ערכו ומוגבלות השגתו האנושית. להיפך, לבו בטוח בקרבו, כי בכח שכלו להבין ולהשכיל בכל דבר ללא כל מגבלה שהיא.

על כן, בעת שיפנה הוא לדרוש ולתור בחכמה, פעמים שמחמת קושיותיו או ספיקותיו, לא יתלה הדבר בחסרונו ובקוצר השגתו, אלא יעלה על דעתו דברים אשר לא כן, ויעמיס על ה' והנהגתו אף כנגד המושכל וידוע.

כאשר פרצו בזה הפילוסופים הקדמונים, אשר מחמת קושיותיהם וספיקותיהם בעניינים אלו, לא תלו הדבר בחסרונם וקוצר השגתם, אלא מיד קבעו והחליטו אשר העולם קדמון, אף שללו את קיום השגחת הבורא על בני אדם וקיום שכר ועונש.

ואמנם, לא התקיימה חכמתם בידם כלל. שכן הפילוסופים הבאים אחריהם, תפסו אף הם כמידתם של רבותיהם לפרוץ אל ה', וביטלו כל דברי קודמיהם, עד אשר הרחיקו לכת במסקנותיהם לענין הבורא ואף לענין נפש האדם, גם במה שלא עלה על דעתם של קודמיהם בזה כלל.

זאת אשר בא רבינו הרמב"ם ללמדינו, כי אחד היסודות החשובים בענייני אמונה שבלעדיו אין לנו קיום בהשגתם, הוא לידע ולהבין באופן מוחלט, אשר השגתינו האנושית מוגבלת היא. ושכאשר ישים האדם אל לבו דבר זה מתחילה, רק אז יתחיל להתבונן ולחקור בעניינים אלו. שאז אם יתקל בקושיא או תמיהה, יתלה החסרון בו עצמו כי ריק הוא ממנו, ולא חלילה בבוראו.

כך שבענין ידיעת ה' באדם אם יהיה צדיק או רשע, לא החזיר אותנו [הרמב"ם] לאמונה והשאיר אותנו בקושיא. אדרבא, ענה לנו על זאת תשובה ניצחת אשר יסוד האמונה טמון בה, והיא ש'אין דעתו שלאדם יכולה להשיג דבר זה על בריו'. ולפיכך, על האדם לידע ולהוודע, שמוגבל הוא בהשגתו ובתבונתו האנושית.

לזה גם נתכוונו חכמינו ז"ל באבות, באמרם 'כל שיראת חטאו קודמת לחכמתו חכמתו מתקיימת'. כי אינו ירא חטא, אלא זה העניו המכיר את מקומו בעולמו למול בוראו, ויודע בפחיתות ערכו עם קוצר השגתו.

אף בענייני ידיעת התורה ולימודה, הדבר כן. אשר חובה על האדם לדרוש ולעיין בה שוב ושוב, אף אם יעלה בדעתו שכבר גמר ללמדה כולה. שכן ארוכה היא מארץ מידה ורחבה מני ים (איוב י"א, ט'), ואין בכח אנוש להשיגה על תכליתה. ומה גם, אשר בלא חזרה על לימודו, תאחז בו השכחה ויחסר מידיעתו. זאת מלבד מה שבאי חזרתו

שוב על לימודו, מראה כביכול שהשיג כל התורה עד תכליתה, ונמצא שבזה ממעיט הוא בערכה הרב.

וכמאמר רבותינו ז"ל (הגיגה דף ט:) על פסוק (מלאכי ג', י"ח) 'ושבתם וראיתם וכו' בין עובד א-להים לאשר לא עבדו', שבאמת מדובר בשני צדיקים גמורים, אלא שאינו דומה השונה פרקו מאה פעמים לשונה פרקו מאה ואחד פעם. שבשביל פעם אחת שלא חזר שוב לשנות פרקו, כבר נחשב הוא 'לאשר לא עבדו'.

עם כל זאת, אף כאשר יגע בה היטב כמידתו, ראוי לו שלא יחזיק עצמו בעיני זולתו כיודע כולה. שכן אמרו הם ז"ל (ברכות דף ד.) למד לשונך לומר איני יודע, שמא תתבדה ותאחז. אף ממידת הענוה, יש לו לנהוג כן, וזה אחד מהדברים שהתירו לתלמיד חכם לשנות בדיבורו ולומר אף על מה שיודע - איני יודע (ראה בבא מציעא דף כג: ורש"י שם).

יהי רצון מלפני המקום ברוך הוא, שיעזרינו על דבר כבוד שמו, לעשות רצונו ורצונו ולעבדו בלבב שלם, אף ללמוד תורתו הקדושה ולעיין בה בנפש חפצה, למען לא ניגע לריק ולא נלד לבהלה. אכי"ר.

סימן ה

בענין רוח רעה הנקראת "בת מלך"
(ודעת הרמב"ם בזה)

טבעת תיקצץ, יד לגיגית תיקצץ, יד מסמא, יד מחרשת, יד מעלה פולפוס. תניא רבי נתן אומר, בת חורין היא זו ומקפדת, עד שירחוץ ידיו שלש פעמים. אמר רבי יוחנן, פוך מעביר בת מלך וכו'. ע"כ.

כתב הערוך (ערך בת חורין), דבת חורין [הנ"ל] היא הנקראת גם בת מלך, ופוך מעבירה. נמצא לדבריו, דרבי נתן ורבי יוחנן, לאותה רוח רעה נתכוונו, אלא שנחלקו בשמה [זה קרא שמה "בת חורין", וזה קרא שמה "בת מלך"].

~ ~ ~

ופירש רש"י שם בגמרא (דף קח:): גבי יד לעין תיקצץ וכו', בנותן ידו לעינו קודם שנטל ידו שחרית, לפי שרוח רעה שורה על היד ומסמתו. וכתב שם, שכן הטעם בכל הנימנים שם. אלא שלאחר מכן כתב בזה"ל, ולי נראה, דיד לאמה לאו לענין שחרית נקט לה, אלא משום דמביא לידי קרי, ובמסכת נדה (דף יג:): אמרינן בה תקצץ משום האי טעמא.

ראיתי צורך גדול לברר ענין זה של רוח רעה השורה על האדם הישן בלילה, מה היא, ומה דינה. שכן בפוסקים אין אחדות דעים בעניינה, אף ראיתי בזה מבוכה.

מלבד זאת, מן הענין לחקור ולברר בענין זה אף לדעת הרמב"ם ז"ל, האם נכון הוא מה שאומרים כי לדעתו לא קיימת רוח רעה זו כלל, או שבאמת אין הדבר כן.

עתה אעלה נא לפניך בירורן של דברים, במאמר זה ובמאמר שאחריו, ממה שהשיגה ידי הקטנה. לאחר זאת נעלה עוד מספר מאמרים המסתעפים מכך.

~ ~ ~

איתא בגמרא שבת (דף קח: ודף קט.), אמר רבי מונא משום רבי יהודה, טובה טיפת צונן שחרית ורחיצת ידים ורגלים ערבית מכל קילורין שבעולם. הוא היה אומר, יד לעין תיקצץ, יד לחוטם תיקצץ, יד לפה תיקצץ, יד לאוזן תיקצץ, יד לחסודה תיקצץ, יד לאמה תיקצץ, יד לפי

למימרא דרבי יוחנן, נמצא דלא סבירא ליה הכי, אלא ס"ל דאיכא בהו טעמא אחרינא. ולפיכך סמך לזה הא דאיתא בנדה, כל היד המרבה לבדוק בנשים משובחת ובאנשים תקצץ, דהתם איכא טעמא אחרינא בהנך, ולא משום רוח רעה. נמצא לדבריו, דטעמא דכולהו לאו משום רוח רעה, אלא מטעם אחר.

גם הרמב"ם שלא הזכיר עניינם מדין רוח רעה בהלכותיו, ואף לא הזכיר עירוי שלש פעמים גבי נטילת ידים שחרית, מן הסתם בתריה דהרי"ף אויל. ובפרט שמצינו לו (הלכות איסורי ביאה פכ"א הכ"ג) שפירש יד לאמה תיקצץ, לענין איסור נגיעה באמה שמא יבוא לידי קרי, כדאיתא בגמרא נדה (דף יג.) [וכפירוש שני שם ברש"י]. וכן מוכח מדבריו בהלכות שביעת עשור (פ"ג ה"ב), כמבואר לקמן (סימן ר').

ולכאורה כן נראה אף לדעת הרא"ש (שבת פ"ד סימן ג'), אשר גם הוא השמיט להך מימרא דרבי נתן, והעלה כלשון הרי"ף שם, ולא חילק בין יד לעין לבין יד לאמה ויד לפי הטבעת [ומה שנכתב שם בפסקי הרא"ש, אינם לו כידוע, אלא מיוחס לבנו בעל הטורים]. ועיין עוד שם בקרבן נתנאל (אות ל').

אלא שמדברי הרא"ש בביאורו ליומא (פ"ח סימן ג'), שהעלה שם דעת

ומשום דתניא בה נמי לטותא דתיקצץ, תנייה נמי גבי הנך. וכן יד לפי טבעת למשמש בה תדיר, מביאתו לידי תחתוניות. עכ"ל.

מדברי רש"י אלה נראה, דכל הנאמרין כאן לעיל, אשר אמרו בהם תיקצץ היד, הוא משום רוח רעה, וכדתניא בסמוך דבת חורין היא זו וכו'. אלא שהיה קשה לו, שהרי במסכת נדה אמרין דיד לאמה תקצץ מהאי טעמא דקרי, וכמו כן יד לטבעת תקצץ מהאי טעמא דמביאתו לידי תחתוניות, נמצא א"כ דתרווייהו לאו משום רוח רעה. לפיכך פירש, דהא דנקט הכא בהדיהו יד לאמה ויד לפי הטבעת, דרך אגב נקט להו הכא, דטעמם באמת אינו משום רוח רעה, אלא כדאיתא בנדה.

אמנם הרי"ף (שבת דף לט.), העלה הא דאיתא התם בגמרא שבת, יד לעין תקצץ וכו' יד לאמה תקצץ וכו', אך השמיט הך מימרא דרבי נתן דאמר בת חורין היא זו וכו', והך מימרא דר' יוחנן. ושם בסמוך, העלה הא דתנן בנדה (דף יג.) כל היד המרבה לבדוק בנשים משובחת וכו'.

הנה מהא דהשמיט הך מימרא דרבי נתן דבת חורין היא זו ודהיינו רוח רעה, וכן מהא דהשמיט נמי

ואינה סרה עד שיערה עליהם שלש פעמים. עכ"ל.

וכן ציין בבית יוסף (שם) מקורו מגמרא שבת (דף קח:) דאמרינן יד לעין תקצץ יד לחוטם תקצץ וכו', ודגרסינן התם (דף קט.) בסמוך, תניא רבי נתן אומר בת חורין היא זו ומקפדת בנטילתו לנוטלו יפה עד שישפוך מים יפה שלש פעמים על ידיו. וכדעתו הכריע מרן הב"י בשו"ע (או"ח סימן ד' סעיף ב').

עוד שם בבית יוסף (על הטור שם) העלה גם את לשון הזוהר (וישב דף קפד:) בזה. אשר כתוב בזוהר שם, שיש ליטול ידים שחרית, משום רוח רעה השורה על הידים בשעת השינה. עיי"ש באורך. אולם, העיר הבית יוסף על דברי הזוהר, שכתובים שם בנטילת ידים שחרית, חדושין שאינם נמצאים בפוסקים.

□ □ קצרו של דבר □ □

לדעת הרי"ף והרמב"ם, לא קיימא לן כדברי רבי נתן בגמרא שבת שם, ומשום בת מלך אין כל חיוב ליטול ידים, ואין חוששין לה כלל.

אך לדעת התוספות, קיימא לן כרבי נתן שם, ולדבריהם יש ליטול ידים שחרית משום בת מלך. וכן כתב הטור. וכן כתב הבית יוסף בשם הזוהר. וכוותייהו פסק בשו"ע.

רבינו תם הסובר כהנך מימרות ודכל הנמנין שם משום רוח רעה הן, נראה לכאורה דסבירא ליה כר"ת, ואם כן צ"ע.

~ ~ ~

אך לדעת התוספות בגמרא יומא (דף עז: ד"ה משום) בשם רבינו תם, נראה שיש ליטול ידים בשחרית משום רוח רעה דבת מלך. שכן כתבו הם בזה"ל, דבלא נתינת פת לתינוק, מותר ליטול ידיו שחרית ביום הכפורים. דלא גרע ממלוכלכות בטיט ובצואה דאמרינן שרוחץ כדרכו ואינו חושש, ואין לך מלוכלך בטיט ובצואה יותר מזה שלא נטל ידיו שחרית, שאינו רשאי ליגע לפיו ולחוטמו ולאוניו ולעיניו, כדאמר בפרק שמונה שרצים (שבת דף קח:) יד לפה תקצץ וכו' משום בת מלך. עכ"ל.

משמע מדבריהם, שיש ליטול ידים שחרית משום בת מלך. וכדבריהם, כן כתבו הרא"ש (שם) והר"ן (על הרי"ף שם, ד"ה משום). וכן העלה המאירי (שבת שם).

אף הטור סבירא ליה דיש לחוש לרוח רעה דבת מלך, וכן כתב (או"ח סימן ד') בזה"ל, וירחץ בנקיון כפיו ויברך ברוך וכו' על נטילת ידים. וידקדק לערות עליהם שלש פעמים, מפני שרוח רעה שורה על הידים קודם נטילה,

עז: ד"ה מדיחה, ועיי"ש תוספות [הובאו דבריהם לקמן סימן ו'] דמשמע מינה דלא חיישינן לבת מלך, אלא רק לשיבתא, וכנ"ל וכדלקמן (סימן ו').

כמו כן, מדברי בעל הלכות גדולות לקמן (סימן ו') בסמוך, דלא חש לה ל"בת מלך" ביום הכפורים אלא ל"שיבתא" בלבד, נראה אף לדעתו דלא קיי"ל כלל כהך מימרא ולא לעין תיקצץ ולא כרבי נתן.

אולם לדעת הרא"ש, לכאורה נראה דסבירא ליה כהתוספות, אלא שצ"ע בדבריו כנ"ל.

ואמנם נראה לי, דאע"פ שמדברי רש"י בגמרא שבת (שם) משמע דיד לעין תיקצץ וכו' הוא משום רוח רעה, מלבד יד לאמה ויד לטבעת, כדפירש שם באחרונה. מ"מ נראה דס"ל דלא קיימא לן כהך מימרא ולא כרבי נתן, וזאת מהא דאיתא בגמרא יומא (דף

סימן ו

בענין רוח רעה הנקראת "שיבתא" (ודעת הרמב"ם בזה)

רבינו חננאל (יומא שם, בגליון), הך שיבתא, כפירוש בעל הלכות גדולות.

הרי"ף (שם דף א:) אף הוא העלה למימרא זו, וגבי הא דאמר אביי משום שיבתא, פירש דשיבתא היא רוח רעה.

וכן פסק הרמב"ם (הלכות שביעת עשור פ"ג ה"ב) בזה"ל, ומדיחה אשה ידה אחת במים ונותנת פת לתינוק. עכ"ל. ומן הסתם, סבר כסברת הרי"ף רביה, דחייב הדחה זו משום שיבתא, דהיא רוח רעה.

~ ~ ~

אולם הקשו התוספות (שם ד"ה משום) על דברי רש"י הנ"ל, וכך כתבו בשם רבינו תם בזה"ל, דבלא נתינת פת לתינוק, מותר ליטול ידיו שחרית ביום הכפורים. דלא גרע ממלוכלכות בטיט ובצואה דאמרינן שרוחץ כדרכו ואינו חושש, ואין לך מלוכלך בטיט ובצואה יותר מזה שלא נטל ידיו שחרית, שאינו רשאי ליגע לפיו ולחוטמו ולאזניו ולעיניו, כדאמר

עוד איתא בגמרא יומא (דף עז:): תנא דבי מנשה, רבן שמעון בן גמליאל אומר, מדיחה אשה ידה אחת במים ונותנת פת לתינוק, ואינה חוששת. אמרו עליו על שמאי הזקן שלא רצה להאכיל בידו אחת, וגזרו עליו להאכיל בשתי ידים. מאי טעמא. אמר אביי, משום שיבתא. ע"כ.

פירש שם רש"י, מדיחה את ידה, לפי שרוח רעה שורה על הלחם הנלקח בידיים שלא נטלן שחרית, ושם השד שיבתא. ע"כ.

וכן כתב בעל הלכות גדולות (הלכות יום הכפורים) בזה"ל, ואיתתא דאית לה ינוקא, שרי לה למימשא חדא ידא, ומיתן ריפתא לינוקא, משום שיבתא. דתנא ר' מנשה (יומא שם) אשה מדיחה ידה אחת במים ונותנת פת לבנה קטן. פירוש שיבתא, רוחא היא דשריא על ידא דאינשי בליליא. ומאן דנגע במיכלא בלא מימשא ידא, שריא ההוא רוחא על ההוא מיכלא ומסכנא. ומשום הכין, שרו לה רבנן למימשא ידא, ומיספא ליה לינוקא. עכ"ל. וכן פירש

חורין בבני אדם, ואינה עוברת עד שלש פעמים, וגם היא הנקראת בת מלך, ופוך מעבירה.

~ ~ ~

נמצא לפי זה, שנחלקו הראשונים הנ"ל בפירוש הך שיבתא, הנזכרת לעיל בגמרא יומא.

לדעת רש"י, היא רוח רעה השורה על האדם בעת שינתו בלילה. וכפירושו השני של הערוך, בשם בעל הלכות גדולות. ואמנם נראה שכן היא דעת הרי"ף והרמב"ם.

אך לדעת התוספות, היא אינה הרוח רעה השורה על האדם בעת שינתו בלילה, אלא היא רוח רעה אחרת השורה על המאכל ואוחזת את התינוק וחונקתו, אם לא נטלו ידיהם באותה עת קודם נגיעתם במאכל הנאכל לתינוק, אף על פי שכבר נטלו ידיהם בבוקר [משום בת מלך]. וכן נראה שהיא דעת הרא"ש והר"ן.

~ ~ ~

נפקא מינה לענין הלכה, אם חוששין לרוח זו [הנקראת שיבתא] או לא, כשמאכילים תינוק ביום הכפורים ולא נטלו ידיהם שחרית.

דהנה לדעת רש"י שפירש שהיא רוח רעה של לילה, הרי שחוששים לה בכל מקום ובכל זמן. וכן כתב בעל

בפרק שמונה שרצים (שבת דף קה:): יד לפה תקצץ וכו' משום בת מלך. ושיבתא דהכא, ענין אחר הוא, ששורה על האוכל כשבא ליתן פת לתינוק בן ד' וה' שנים, וחונקתו אם לא נטל ידיו באותה שעה, אף על פי שכבר נטלן שחרית. ומה שהעולם אין נזהרין עכשיו בזה, לפי שאין אותה רוח רעה שורה באלו המלכיות, כמו שאין נזהרין על הגילוי ועל הזוגות. עכ"ל.

כדברי התוספות, כן כתבו הרא"ש (שם פ"ח סימן ג') והר"ן (על הרי"ף שם, ד"ה משום).

~ ~ ~

והנה הערוך (ערך שיבתא) העלה כמה פירושים להך שיבתא. פירוש ראשון בשם תשובות, שהיא רוח רעה האוחזת התינוקות בצואר במפרקו בגידים שאחורי הצואר ומייבשת אותם ומתנונה והולך עד שימות וכו'. וזהו כפירוש התוספות (שם). ופירוש שני, בשם בעל הלכות גדולות (שם), שהיא רוח השורה על ידי בני אדם בלילה, ומי שנגע במאכל ולא נטל ידיו, שורה אותה הרוח על מאכל זה ומסכנת את אוכלו. וזהו הנראה כפירוש רש"י והרי"ף והרמב"ם. אבל גבי בת חורין, פירש הערוך שהיא רוח רעה השורה על גב העין ויש לה כבוד ברוחות כבן

הרי לשיטתם צריך האדם ליטול ידיו שחרית אפילו ביום הכפורים, וכן כתבו הם בפירושו. וכן נראה לכאורה דעת הרא"ש והר"ן.

[ראה] עוד מה שביארנו והרחבנו

בענין זה לקמן (סימן ז').

~ ~ ~

והנה ראיתי להרב לחם משנה על

הרמב"ם (הלכות שביעת עשור שם)

שהקשה בזה"ל, ומדיחה אשה ידה וכו'.

בגמרא (דף עז:): אמרו משום שיבתא.

ופירש"י, רוח רעה השורה על הידים

שחרית. והתוספות פירשו בענין אחר.

ואמרו בתוספות, דלפי פירושם אין אנו

צריכים ליוהר, דאותה רוח רעה אינה

מצויה בינינו. אבל ודאי לפי פירוש

רש"י ז"ל, דהוי רוח רעה של שחרית,

מצוי ומצוי. אלא שקשה קצת על רבינו

ז"ל, דבהלכות תפלה פ"ד, כשהזכיר

נטילת שחרית, לא משמע דחייש לרוח

רעה, מדלא הזכיר עירוני על הידים

שלש פעמים, כדכתב הטור ז"ל באורח

חיים סימן ד' דלהעביר רוח רעה

שעליהם צריך לערות עליהם שלש

פעמים, ונפקא ליה מהא דאמר רבי נתן

בפרק ח' שרצים (שבת דף קט.) בת חורין

היא זו וכו'. ומדריבנו ז"ל לא הזכיר כן

בהל' תפלה, משמע דלא חייש לרוח

רעה, דאין אותו רוח רעה מצויה בינינו.

וא"כ, כיון שהוא סובר כן, לא היה לו

לכתוב האי דינא דמדיחה אשה ידה אחת

הלכות גדולות (שם), וכן פסקו הר"ף והרמב"ם.

אולם לדעת התוספות שפירשו שאינה

הרוח רעה של לילה אלא היא

רוח אחרת כנ"ל, הרי לדבריהם אין

חוששין לאותה רוח אלא במקום שהיא

מצויה ובאותם ימים קדמונים [שכן

במקומות שאינה מצויה ובזמן הזה, לא נוהרים

בה יותר, כפי שכתבו הם]. וכן כתבו

הרא"ש והר"ן כדבריהם.

~ ~ ~

עוד נפקא מינה בזה, לענין נטילת

ידיים ביום הכפורים [וה"ה

בתשעה באב], האם צריכים ליטול

ידיהם שחרית או לא.

שכן מדברי רש"י כאן שפירש הך

שיבתא דהיא הרוח הרעה

השורה על האדם בלילה כשישן, והיא

אותה רוח רעה אשר בגללה חייבוהו

כאן ליטול ידיו ביום הכפורים רק כאשר

מאכיל תינוק, הרי שלשיטתו אין נוטל

האדם את ידיו בשחרית יום הכפורים.

לפי שאם נטל ידיו שחרית, הרי כבר

נסתלקה רוח רעה זו השורה על האדם

בלילה, ולמה אם כן חייבוהו ליטול שוב

לאחר מכן, בעת שמאכיל בנו הקטן.

וכן היא דעת בעל הלכות גדולות

והרי"ף והרמב"ם.

אבל לדברי התוספות שפירשו הך

שיבתא בענין אחר [וכנ"ל],

התפילה, והרי ממה נפשך רוחץ הוא את פניו ואת ידיו קודם התפילה, כך שכבר חלפה לה אותה רוח רעה דשיבתא [שכן אין צריך עירווי שלש פעמים להסירה]. אף מנהג הנשים בכל יום, לרחוץ פניהם וידיהם בשחרית, מיד בקומם משינתן [או קודם תפילתן בשחרית]. לפיכך, לא ראה [הרמב"ם] צורך להעיר על כך שם. אך מה שהעיר כן בהלכות שביתת עשור, הוא משום שאסורה היא הרחיצה [בין לאיש בין לאשה] באותו יום אף בבקרו של יום, ואם כן הרי שרוח רעה זו עדיין שורה על ידיו של האדם במשך היום ולא סרה ממנו, עד שירחוץ ידיו.

~ ~ ~

אמנם ראיתי לכמה מפרשים [הרב זיו משנה והרב מחנה דן והרב מרכבת המשנה (חצלמא)] על הרמב"ם (שם) שניסו ליישב קושיית הלח"מ הנ"ל, בכך שהרמב"ם אמנם סובר שיש לחשוש לרוח רעה דבת מלך, אלא דס"ל כרשב"ג דפליגא על רבי נתן, ולא בעי שלש פעמים להסירה, אלא די בפעם אחת. עיי"ש בדבריהם.

אלא שעדיין לפי דבריהם יקשה, דאם באמת ס"ל להרמב"ם דחיישינן לרוח רעה דבת מלך, אלא שאין צריך ג"פ להעבירה דהא קיימא לן כרשב"ג. אם כן היה לו להרמב"ם להזכיר עניינה בהלכותיו, דאין ליגע בעיניו או בפיו

וכו', שהוא בא על אותו השורש דקאמרו משום שיבתא, ולפירוש רש"י ז"ל הוי רוח רעה של שחרית. ואם הוא מפרש כפירוש התוספות, קשה טפי, דלדידהו אין אותה רוח רעה מצוי. עכ"ל.

כן ראיתי גם להרב זרע יצחק על הרמב"ם (שם) שאף הוא העלה לקושיית הלח"מ משנה הנ"ל, והוסיף עוד להקשות שם על הרמב"ם, וכתב דלפי זה קשה לו אף על הרי"ף. עיין עליו.

~ ~ ~

אך אחר מחכת"ר, לפי המבואר לעיל, הכל מיושב על נכון. שכן יש לחלק בין רוח רעה דבת חורין, לבין רוח רעה דשיבתא [וכפי שחילק ביניהן ה"ערוך" וכן התוספות, כנ"ל]. דדוקא רוח רעה דבת חורין, היא הצריכה עירווי שלש פעמים להסירה. משא"כ רוח רעה דשיבתא, אין צריך עירווי שלש פעמים להסירה, אלא די בפעם אחת.

ובאמת לדעת הרמב"ם אין חוששין כלל לרוח רעה דבת חורין, ולפיכך השמיט עניינה בהלכות תפלה. לעומת זאת, לדעתו כן יש לחשוש לרוח רעה דשיבתא, ולפיכך העלה עניינה ודינה בהלכות שביתת עשור שם.

ומה שלא הזכיר עניינה דשיבתא בהלכות תפילה, הוא משום דאין אדם אוכל או מתעסק באוכל קודם

כלל, גם בהלכות שביתת עשור, א"כ מאיזה דין כתב דאשה מדיחה את ידה. מה גם, דמצינו לו להרי"ף דסבר כן [דאשה מדיחה את ידה] משום רוח רעה דשיבתא, והרי כידוע דדרך כלל אזיל הרמב"ם בתריה דהרי"ף [שכל מה שאפשר להסכים סברת הרמב"ם עם סברת הרי"ף, יש לנו להסכים (בית יוסף חו"מ סימן קט"ו, ואבקת רוכל סימן רי"ד)], ומהיכא תיתי לן דפליג הכא ארביה. אדרבא, על פי המבואר לעיל, קיימי תרווייהו בשיטה אחת ובדעה אחת.

עוד ראיתי להרב שם טוב על הרמב"ם (שם), שכתב לבאר כאן דברי הרמב"ם בזה"ל, ונראה דסובר רבינו ז"ל דהא דגזרו על שמאי ליטול שתי ידים משום שיבתא, דאינו מועיל הדחת יד אחת. דעדיין רוח רעה שורה עליהן ואינה עוברת מהן, אא"כ נטל שתי ידיו. ורשב"ג דאמר מדיחה ידה אחת במים, טעמיה לאו משום שיבתא, אלא משום ידים עסקניות הן, ולפיכך סגי ליה בהדחת יד אחת, ופסק רבינו ז"ל כוותיה, משום דתנא דבי מנשה כוותיה. ובזה הפירוש שכתבתי לענ"ד, נסתלקה תמיהת לח"מ ז"ל, לפי שהוא מפרש כפירוש רש"י ז"ל שפירש, דהא דאמור משום שיבתא גם כן, טעמא דרשב"ג הוא, ולפיכך הוקשה לו דברי רבינו ז"ל. ואם תאמר, למאי דאמרינן דטעמא

או באפו קודם רחיצת ידיו שחרית. אך לא ראינו כן בדבריו, אדרבא, כשהזכיר סדר קימת האדם משנתו (הלכות תפילה פ"ו ה"ד) נקט כלשון התלמוד (ברכות דף ס:) 'כשמעביר ידיו על עיניו מברך וכו' פוקח עורים' [כגירסת הרי"ף שם, וכ"ג הרא"ש ועוד ראשונים, וכן היא גירסת התכאליל (ראה בגליון א', ריש סימן א')], ורק אחר כך הזכיר נטילת ידיו שחרית. ואם היה חושש [הרמב"ם] לבת מלך, היאך אמר שמעביר ידיו על עיניו, והרי אסור לו ליגע בעיניו דהא יד לעין תיקצץ. מלבד זאת, אם באמת היה חושש לה, היה לו לציין בהלכות שביתת עשור, דאין לו לאדם ליגע בעיניו ובפיו וכו', דהא ס"ל דאסורה הרחיצה בכל אותו היום, ויש לחשוש שמא יגע כנ"ל, ולא היה צריך לכתוב כן רק גבי אשה המאכילה את בנה. אלא ודאי, לא חייש לה כלל. ובאמת, לא מצינו לו בשום מקום [מלבד שיבתא הנ"ל] שאסר ליגע [בשאר מקומות בגופו] משום רוח רעה.

מאידך, ראיתי להרב מעשה רקח על הרמב"ם (הלכות שביתת עשור פ"ג ה"ב) שכתב בשם הר"מ בן חביב, דרבינו [הרמב"ם] ס"ל דלאו הלכתא גינהו, ובכך רצה לתרץ קושיית הלח"מ, ועיי"ש בדבריו.

אך אם נאמר כן לדעת הרמב"ם שאינו חש לרוח רעה [אף "לשיבתא"]

אפילו יד אחת' דהוא משום שהוא דבר שאינו מצוי ולפיכך לא הצריכוהו נט"י משא"כ כאן וכו'. הוכרח לבאר כן, לשיטתו דלעיל בדעת הרמב"ם שיש לרחוץ ידים משום דעסקניות הן, וא"כ אף בשאר ימות השנה יש לעשות כן כשמאכיל לזולתו. אך כבר ביארנו לעיל בסמוך, דביאור זה אינו נכון, בין לדעת הרמב"ם ובין לשאר הראשונים. ובאמת, הא דאמרו דהמאכיל אחרים אינו צריך נט"י אפילו ידו אחת, מיירי בין באיש המאכיל ובין באשה המאכילה מבלי חילוק ביניהם, ומיירי אף בשאר ימות השנה אחר שכבר רחצו ידיהם בבוקר, ולא דיברו אלא מדין נטילת ידים ממש כשאר נט"י לפת, והא דפטרו המאכיל מנטילת ידים הוא משום דאינו אוכל הפת אלא רק מאכילה לאחרים. ואמנם, עיין עוד לבעל הלכות גדולות (סוף פ"ו דברכות). ועיי"ע לקמן (סימן ז', ד"ה אך ראיתי להמאירי) בדברי המאירי בזה.

□□ קצרו של דבר □□

לדעת בעל הלכות גדולות והרי"ף ורש"י והרמב"ם, אמנם אין חוששין לרוח רעה הנקראת "בת מלך" [או בת חורין], [ולפיכך אין נוטלים את ידיהם שחרית ביום הכפורים]. אך חוששין לרוח רעה הנקראת "שיבתא", ולפיכך אשה המאכילה את בנה קטן ביום הכפורים, צריכה לרחוץ ידה אחת, שלא לסכנו.

דרשב"ג דבעי נטילת יד אחת משום דידיים עסקניות הן, והא אמרו המאכיל אחרים אינו צריך נט"י אפילו יד אחת. ויש לומר, דשאני מאכיל לאחרים שהוא דבר שאינו מצוי, לא הצריכו נט"י, משא"כ כאן, דדבר המצוי הוא שהאשה מאכילה לתינוק, הצריכו נטילת יד אחת. עכ"ל.

אך לענ"ד, אחר מחכת"ר, זה אינו נראה. שכן הא דגזרו על שמאי ליטול שתי ידיו, הוא משום שלא רצה לעשות כעיקר הדין ליטול יד אחת, ולפיכך קנסוהו לעשות כן בשתי ידיו. ולא יתכן לומר דהא דגזרו על שמאי הוא דבר בפני עצמו, והא דאמר רשב"ג הוא ענין בפני עצמו. אלא הא בהא תליא מילתא, וזה פשוט. וודאי דאף רשב"ג סבר דהא דאשה מדיחה ידה אחת הוא משום שיבתא, ולא משום דידיים עסקניות הן. וכן מוכח בעליל ממהלך הסוגיא שם ביומא, ומלשון בעל הלכות גדולות [דלא הזכיר כלל הך דשמאי, ופירש שם הטעם משום שיבתא], ומלשון הערוך ושאר הראשונים, כפירוש רש"י בטעמא דרשב"ג. ואם כן לפי זה הדרא קושיית הלחם משנה לדוכתא, אלא שנראה ליישב קושייתו כמבואר בדברינו לעיל בחילוק שבין שיבתא לבת מלך.

ומה שכתב עוד שם לבאר הא דאמרו 'המאכיל אחרים אינו צריך נט"י

מה שאין כן לדעת התוספות, הסוברים שיש לחשוש לרוח רעה הנקראת "בת מלך", [לפיכך אף ביום הכפורים צריכים ליטול ידיהם שחרית]. אולם לדעתם, אין חוששין עוד לרוח רעה הנקראת "שיבתא", לפי שכבר בטלה במקומם. וכן נראה לדעת הרא"ש והר"ן.

[ובאמת יתכן שזהו מקור הדין והטעם למה שאסור לגעת במאכלים ביום הכפורים, משום רוח רעה דשיבתא, שהנוגע בהם יכול לסכן בזה את האוכל מהם, שהרי בשחרית לא נטלו ידיהם כלל ועדיין רוח רעה זו שורה על גביהם].

סימן ז

דין נטילת ידים שחרית ביום הכפורים

האוכל, וכדאיתא התם ביומא. אבל משום שמא יגע בעיניו ובאזניו וכו', לא חיישינן, דהא לא קיימא לן כרבי נתן.

וכן נראה לדעת בעל הלכות גדולות והרי"ף, כמבואר לעיל (סימן ו').

וכן פסק הרמב"ם (הלכות תפילה פ"ו ה"ח) דביום הכפורים ובתשעה באב שאין שם רחיצה, אינו מברך על נטילת ידים ולא המעביר חבלי שינה. ועוד כתב (הלכות שבתת עשור פ"ג ה"ב) ומדיחה אשה ידה אחת במים ונותנת פת לתינוק. נמצא לדבריו, שמשום בת מלך, אין חוששין כלל. אך משום שיבתא, כן יש לחשוש, ולפיכך כשנוגעת אשה במאכל ביום הכפורים כדי להאכיל התינוק, פסק הוא שצריכה תחילה להדיח ידה אחת במים.

אבל לדעת התוספות בגמרא יומא (שם) בשם ר"ת, כיון שלשיטתם

קיימא לן כרבי נתן, על כן אמרו דהך שיבתא דאיתא התם, לאו משום רוח רעה של לילה היא. שאם משום רוח רעה של לילה היא, הרי כבר בנטילת שחרית משום בת מלך [כדרבי נתן], נסתלקה זו הרוח גם כן. לפיכך פירשו הך שיבתא בענין אחר, ששורה על האוכל כשבא ליתן פת לתינוק בן ד' וה'

על פי כל האמור לעיל (סימנים ה'–ו'), נראה שעצם מחלוקת הראשונים בהך מימרא דרבי נתן גבי בת מלך ובפירוש הך שיבתא הכתוב בגמרא יומא שם, הוא היסוד והוא הטעם בחיוב נטילת ידים שחרית ביום הכפורים [וה"ה לתשעה באב].

~ ~ ~

שכן לדעת רש"י בגמרא יומא (שם) דלא קיימא לן כרבי נתן ליטול משום בת מלך [ביום הכפורים שחרית], אם כן אין צריך לחשוש אלא משום שיבתא. וגבי שיבתא, הרי פירש רש"י (שם) שהיא הרוח רעה השורה על ידיו של אדם בלילה בעת שישן, ואם לא נטל ידיו שחרית ונגע במאכל, הרי היא שורה על זה המאכל ומסכנת את אוכלו.

אם כן, כיון שביום הכפורים אין אדם נוגע במאכל לפי שהוא אסור באכילה ביום זה, הרי שאין צורך במה שיטול ידיו שחרית, שכן מלבד נגיעה במאכל אין עוד סכנה אחרת בזה. אולם, אם רוצה הוא להאכיל פת לתינוק, אז הוא צריך לרחוץ ידו, משום שנוגע במאכל ועלול לסכן את התינוק

למדנו שלא היתה רשאה ליטול שחרית, שאם כן, תיטול שתי ידיה מצד עצמה. אלא ודאי אין היתר נטילה משום שיבתא, אלא לצריך להאכיל. ומה שאמרו יד לעין תיקצץ, קללה היא, להזהיר על הנקיות. ואף לבודק עצמו [קודם תפילתו ביום הכפורים. דב"ש], הם אומרים שלא ליטול ידיו, אלא יתפלל כדרך הטמאים שמתפללים, או יתנקה בעפר צרורות. ואף גדולי המחברים, נראה דעתם שאף לבודק עצמו אסור לו ליטול. עכ"ל.

הנה הוכיח המאירי מן הגמרא שם כדעת בעל הלכות גדולות והרי"ף ורש"י והרמב"ם, שכל שאינו נוגע במאכל, אין לו היתר ליטול ידיו ביום הכפורים, ואפילו משום שיבתא. וגם הוא פירש הך שיבתא, כפירושם הם. וכבר ידעת, שכל מקום שכותב המאירי 'גדולי המחברים', כוונתו להרמב"ם (ועיין בתשובות לבעל ה"שיטה מקובצת" סימן ל"א).

ואף על פי שאחר כך כתב שם המאירי בזה"ל, מכל מקום רוב גאונים מתירים [ליטול], והדבר נאה להיות תפלת יום הכפורים בטהרה. ואף גדולי המפרשים מתירים נטילה אף למי שלא בדק עצמו, ולא עוד אלא שמצריכים לה שהרי מצוה היא שמברכין עליה. ולא הוצרכו להתיר באשה בהדחת ידה אחת, אלא בנותנת

שנים, וחונקתו אם לא רחץ ידיו באותה שעה, אף על פי שכבר נטלן שחרית.

נמצא אם כן לדעתם [של תוספות], דכיון דקיימא לן כרבי נתן, אם כן אף ביום הכפורים [ובתשעה באב] שחרית צריך כל אדם ליטול את ידיו משום רוח רעה זו, שמא יגע בעינו או באזניו וכו' ויזיקם. וכן היא דעת הרא"ש והר"ן, כנ"ל (סימן ו').

~ ~ ~

אך ראיתי להמאירי (זימא דף עז:): שהקשה על דברי התוספות הנ"ל וז"ל, יש להקשות בזה ממה שאמרו בפרק כל הבשר (חולין דף קז:): אבוב דשמואל אשכחיה לשמואל בריה דהוה בכי, אמר ליה אמאי קא בכית. אמר ליה דמחיין רבאי. אמר ליה ואמאי מחיין. אמר ליה, דאמר לי ספית אומצא לבראי כי לא משית ידך. אמר ליה, ואת אמאי לא משית ידך. אמר ליה, הוא אכיל ואנא משינא (בתמיהה). אמר, לא מסתייא דלא גמירי אלא דמימחא נמי מחו, דהא אוכל מחמת מאכיל אין מאכיל צריך נטילת ידים אלא אוכל, והרי אוכל זה קטן היה. ואף על פי כן אמרו שאין המאכיל צריך נטילת ידים, אלא זו שבכאן בשלא נטלה ידה שחרית. אבל בנטלה שחרית, אינה צריכה ליטול בשעה שנותנת פת לתינוק. ואם כן,

ידים ולא המעביר שינה. ואני סובר שרחיצת הידים לקרית שמע ולתפלה, חובה ביום הכפורים ותשעה באב, כחיובה בשאר הימים. ולא מצעו החכמים ז"ל ממנה, לפי שאינה רחיצה של תענוג, אלא רחיצה של מצוה. וראיתי על כך, מטבילת בעל קרי קודם שיבטלוה, לפי שהם היו מחייבים אותה ביום הכפורים, כמו שאמרו. ורחיצת ידים לקרית שמע ולתפלה בזמן הזה, אין חיובה פחותה מחיוב טבילת בעל קרי באותו הזמן. ואין להקיש רחיצת פנים לזה, לפי שאינה כחובת רחיצת הידים, ולכן היה רבי יהושע מחליפה במפה נגובה. וזה עיון נכון בדקדוק שאין לערער עליו, אלא למי שלא יבינהו או מי שאינו ישר. ואילו שמע אותו אבא מארי זצ"ל, היה חוזר בו, כמו שצוה [התנא] (אבות פ"ה מ"ז) 'והוי מודה על האמת'. ואנחנו תמיד ראינו אותו ז"ל בעינינו, שהיה מסכים אל הקטן שבתלמידיו על האמת, על אף גודל חכמתו, ושגיאות מי יבין. עכ"ל.

ואמנם, מה שהעיד ה"ר אברהם על אביו הרמב"ם ז"ל שהיה מודה על האמת ומסכים אף לדברי הקטן שבתלמידיו, הרי זה שריר ובריר וקיים, כמוכח כן אף מלשונות תשובותיו במקומות רבים.

אך לענין מה שחלק על אביו בדין נטילת ידים ביום הכפורים ותשעה

פת לתינוק בלילה קודם שחרית, שאין עדיין חובת נטילה עליה וכו'. עכ"ל.

מכל מקום, בסיום דבריו שם נראה שהסתפק בהיתר זה. שכן כתב בזה"ל, אלא שקשה לי לשיטה זו, היאך נאמר ששמאי הזקן היה מאכיל את בנו קודם שחרית, ואין נאה לומר שיהא הוא זקוק לכך וכו'. ומכל מקום רחיצת פנים, אין ספק באיסורה (אלא) למי שעניו נזלות או איזו ליחה מתקבצת בעינו הרי היא כמקום הטנופת ומותר וכו'. עכ"ל.

~ ~ ~

אולם ראיתי לרבינו אברהם בן

הרמב"ם (בספרו "המספיק", הובא

ב"אסיפת מאמרים" להגר"פ קורח שליט"א, עמ'

קמ"ה) שכתב על דברי אביו הרמב"ם

בזה"ל [מועתק ללשון הקודש], וממה שחובה

להשלימו ולדייק בו כאן, הוא ציווי

רחיצת ידים לקרית שמע ותפילה ביום

הכפורים ותשעה באב. שהנה פשט

אמרם ז"ל באיסור הרחיצה בשני הימים,

יביא לידי מחשבה שיש לאסור זאת,

מפני אמרם שאסור אפילו להושיט

אצבע במים, ולאמרם בדבריהם

שמקצתם ז"ל היה מי שהחליף רחיצת

פניו במפה נגובה שמעבירה ע"ג עינו.

ועל פשט ההלכה, סובבים דברי אבא

זצ"ל בחיבור, והוא אומר בהלכות

תפלה (שם) ביום הכפורים ותשעה באב

שאינן שם רחיצה, אינו מברך על נטילת

נמצא שדברי רבינו הרמב"ם בזה שרירין וקיימין, ואין בהם כל נפתל ועקש. אך יתכן שהיה קשה בעיני בנו [רבינו אברהם] להתפלל תפילת יום הכפורים שלא בטהרת הידים [וכענין שכתב המאירי כנ"ל], ולפיכך נטה בזה מדברי אביו, ואף ניסה ליישב דבריו אשר הם כביכול כשגגה היוצאת מלפני השליט.

□□ קצרו של דבר □□

לדעת בעל הלכות גדולות והרי"ף ורש"י והרמב"ם, אסור לאדם ליטול ידיו בשחרית ביום הכפורים ובתשעה באב, אלא אם כן רוצה הוא ליתן מאכל לתינוק וכדומה, שאז צריך לרחוץ ידו אחת.

אבל לדעת התוספות והרא"ש והר"ן, צריך אדם ליטול ידיו שחרית ואפילו ביום הכפורים ובתשעה באב, גם אם אינו נוגע במאכל [וכן דעת הר"א בן הרמב"ם, שיש ליטול ידים לתפילה].

והגם שדעת המאירי (שם) בעיקר הדין היא כדעת הרי"ף והרמב"ם, מכל מקום ראה צורך להחמיר וליטול ידיו בשחרית יום הכפורים, דהדבר נאה להיות תפילת יום הכפורים בטהרה, ועל פי היתר רוב הגאונים בזה, כנ"ל [אמנם לענין מעשה, עדיין צ"ע אם נהג כמותם. שכן מלשונו שם שכתב 'ומכל מקום רחיצת פנים אין ספק באיסורה'

באב, אחר מחכת"ר, לענ"ד אין זה נכון. שכן הוכחנו לעיל בראיות חזקות לזה מן התלמוד ומן הראשונים, ובודאי היה זה מקור דברי הרמב"ם בהכרעת דין זה. ומן הסתם, כך היה משיב לו אביו. אם כן, אין משיבין את הארי לאחר מותו.

זאת ועוד, לענ"ד אין כל כך ראייה מטבילת בעל קרי. שכן תקנת טבילת בעל קרי, היא מצד שלא יהיו מצויין אצל נשותיהן וכו', ולא מצד הכנה לתפילה. שכן אף בלימוד תורה נאסר אז בעל קרי, ואמנם זו היתה תחילת התקנה בימי עזרא, ורק אחר כך באו ואסרו בעל קרי גם בתפילה, וכמו שכתב בן הרמב"ם עצמו במפורש (שם פ"ד ה"ד). משא"כ נטילת ידים, שניתקנה לתפילה ולא ללימוד תורה. גם לא ניתקנה מעיקר הדין אפילו לקרית שמע (ראה גליון א', סימן ג'). ואם כוונתו להוכיח מתקנת עזרא, שמצינו כח ביד חכמים לעקור דבר מן התורה, שהרי חיבו טבילה ביום הכפורים האסור מן התורה ברחיצה. לכאורה אפשר לומר, דשאני תקנת עזרא, שראו צורך גדול לתקן כן לצורך קיום התורה עצמה. לפי שדברי תורה צריכים לקרות באימה ברתת ובזיע כנתינתן בסיני, והקרי אינו בא אלא מתוך שמחה וקלות ראש. כדפירש בן רבינו מנוח (הלכות תפילה שם). אם כן, אין משם ראייה.

אולם אין לברך על נטילה זו כלל, שכן אסורה היא מן הדין לדעת הרי"ף והרמב"ם דקיי"ל כוותייהו. ולדעתם, אין כל ציווי וחיוב מדרבנן ליטול ביום זה, והיאך אם כן יברך ויאמר "וציוונו". והמברך כן, מביא עצמו לידי ברכה לבטלה.

וכו', לכאורה משמע דסבירא ליה שברחיצת ידים מכל מקום יש ספק באיסורה].

אמנם, כבר פשט המנהג בכל ישראל זה כמה דורות, ליטול ידיהם בשחרית יום הכפורים [וה"ה בתשעה באב], עד סוף פרקי אצבעותיהם.

סימן ח

טעם חיוב נטילת ידים שחרית בברכה

דהיינו נקיות או רוח רעה וכדומה, הרי לכאורה שמותר לו [לדעתם] לברך בנטילתו הראשונה.

~ ~ ~

בגמרא ברכות (דף ס:), אחר שמנו שם את ברכות השחר אשר מברכן בקומו ממיטתו ואף אחר ברכת הציצית והתפילין בעת לבישתן [עוד קודם שרחץ ידיו], נאמר בזה"ל, כי משי ידיה, לימא ברוך אשר קדשנו במצוותיו וצונו על נטילת ידים. ע"כ.

וכן כתב הרמב"ם (הלכות תפלה פ"ז ה"ג וה"ד) וז"ל, בשעה שייקץ בסוף שנתו, מברך והוא על מטתו כך, א-להי נשמה וכו'. כששומע קול התרנגול מברך וכו' הנותן לשכוי וכו'. כשלוש בגדיו מברך וכו' מלביש ערומים. וכו'. כשעומד מברך וכו' זוקף כפופים. כשנוטל ידיו, מברך תחלה וכו' על נטילת ידים. עכ"ל בקיצור.

עוד כתב (הלכות ברכות פ"ו ה"ב) וז"ל, כל הנוטל ידיו, בין לאכילה בין לקרית שמע בין לתפילה, מברך בתחלה אשר קדשנו במצותיו וצונו על נטילת ידים. שזו מצות חכמים היא שנצטוונו

עתה נבוא לברר ולבאר, דין חיוב נטילת ידים שחרית בברכה, לאיזה ענין ניתקנה נטילה זו. נעיין בדברי הראשונים, ונברר מהי דעתם ומחלוקתם בזה.

וביותר יש לעיין, לדעת הגאונים והראשונים (ראה גליון א', סימן א') הסוברים שאין לברך שום ברכה קודם נטילה או לפחות רחיצת ידים, האם מודים הם שנטילת ידים שחרית ניתקנה לקרית שמע ותפילה, או שלדעתם ניתקנה משום עניינים אחרים כגון נקיות או רוח רעה וכדומה.

נפקא מינה, לענין הנוטל ידיו מיד בקומו אם יברך אז על נטילת ידים, כשיודע הוא, שאחר הנטילה הראשונה יתעסק בדברים אחרים או שיגע במקומות המכוסים [וכדומה] קודם התפילה.

שכן אם מודים הם שלא ניתקנה נטילת ידים אלא לקרית שמע ותפילה ולא לרחיצת ידיו משום נקיות או רוח רעה, הרי שאין לו לברך בנטילתו הראשונה אם יודע שיגע אחר כך במקומות המכוסים. אך אם לדעתם ניתקנה הנטילה משום עניינים אחרים

שוב. וזה לשונו בתשובתו (הוצאת מכון אופק, או"ח סימן ט'), אמרו חכמים בהרואה מקום (ברכות שם) כדפתח עיניה מאי אמר, כי לביש מאי אמר וכו'. ומשמע דכל אחת ואחת לומר בעיתה ובמקומה, אלא משום הטינוף כך הלכה, כיון שננער אדם משנתו אסור לברך אפילו ברכה אחת עד שירחוק ידיו, כמו שנאמר (עמוס ד', י"ב) הכון לקראת א-להיך ישראל. לפיכך, כיון שעומד אדם משנתו, ניפנה ומתקן עצמו ונוטל ידיו ופניו ורגליו ומברך על הסדר. וכיון שאין לו רשות לברך עד שנוטל ידיו, נמצא מתקן את עצמו לברכות ולתפילה באותה רחיצה, לפיכך חייב לברך ברוך אתה ה' וכו' על נטילת ידים. עכ"ל.

לפי זה, יש לומר כן אף לדעת רב עמרם גאון ושאר גאונים שאחריו, הסוברים שאין לברך בשחר שום ברכה קודם שירחוק ידיו (ראה גליון א', סימן א'), שאף הם סבירא להו שנטילת ידים שחרית בברכה לא ניתקנה אלא לתפילה ולא משום נקיות. שהרי מקור דבריהם לאסור אמירת ברכות קודם רחיצת הידים, הוא מדברי רב נטרונאי גאון הנ"ל בתשובתו הנ"ל, ובודאי סבירא להו ככל דבריו שם.

~ ~ ~

גם הרי"ף בגמרא שבת (שם) אשר השמיט להך מימרות הנ"ל (סימן

בתורה לשמוע מהן, שנאמר על פי התורה אשר ירוך וכו'. עכ"ל.

מדברי הרמב"ם הללו, נראה ברור, שכל דין נטילת ידים שחרית, הוא משום חיוב נטילה לקרית שמע ותפילה, ולא מדין אחר. שכן גבי נטילה בשחרית (הלכות תפלה שם) כתב שמברך על נטילת ידים, והרי לא הזכיר חיוב נטילה וברכה (בהלכות ברכות שם) אלא לאכילה ולקרית שמע ולתפילה בלבד. אם כן, הרי שלדעת הרמב"ם אין שום דין מיוחד דוקא בנטילת ידים שחרית יותר מנטילת ידים לתפלת מנחה וערבית, אלא כולם דין אחד להם, משום חיוב נטילה לתפילה.

ואכן כן מוכח מפשט לשון הגמרא בברכות הנ"ל, אשר מנתה את נטילת ידים וברכתה אף לאחר לבישת הציצית והתפילין, דהיינו בצמוד לתפילה עצמה, המורה על כך שלשם התפילה ניתקנה. וכבר ידוע ומפורסם, אשר הרמב"ם דרכו לפסוק אחר פשט לשון התלמוד, וכן פסק כאן.

~ ~ ~

אף רב נטרונאי גאון, מוכח מלשונו בתשובותיו, שלא ניתקנה נטילת ידים בברכה אלא לתפילה, ושבתה הנטילה שהיו נוטלים תיכף בקומם משינתם, כיוונו בה גם עבור התפילה, ובודאי אחר נטילה זו לא היו נוגעים בבשרם או בדברים המצריכים נטילה

לקרית שמע או לתפילה או לאכילה, מברך קודם שיטול, בא"י אמ"ה וכו' על נטילת ידים. ע"כ [וכן שם לקמן, כאשר מנה מאה ברכות שאדם חייב לברך בכל יום, על הסדר, מנה את ברכת נטילת ידים אחר ברכות השחר]. וכ"ה בתכאליל ישנים. גם בתכאליל מאוחרים, מופיע הלשון כן [וראה עוד מה שהארכנו בזה בגליון א' (סימן א')].

הנה עולה מן התכאליל בפירוש, שלא ניתקנה נטילת ידים אלא לק"ש ותפילה [או לאכילה], ולפיכך סידרוה לאחר ברכות השחר ובסמוך לתפילה, וכוונתם פשוטה דאף לתפילת מנחה וערבית בעי נטילה. וכדעת הרי"ף והרמב"ם.

~ ~ ~

אך ראיתי להרשב"א בתשובותיו (ה"א סימן קצ"א) שנשאל על כך, מדוע ניתקנה ברכה על נטילת ידים שחרית שהרי לא ניתקנה ברכה זו אלא על נטילת ידים לסעודה. והשיב בזה"ל, איברא, כך נהגו בכל מקום לברך בשחר על נטילת ידים, ומקפידים בה בכל תנאי הנטילה כבשעת סעודה. ואני לא מצאתי בשום מקום דבר ברור שיצטרך אדם ליטול ידיו שחרית. דאי משום שיבתא ובת מלך, די ברחיצה. ואי משום תפלה וקריאת שמע, די או ברחיצה או בנקיון עפר וצרורות וכו'. אלא שיש לי קצת דמדומי ראייה לחיוב

(ה) ובכללן הא דרבי נתן, מוכרח לומר לדעתו שאף הוא סובר כן שלא ניתקנה נטילת ידים שחרית בברכה אלא לקרית שמע ותפילה. ומן הסתם, אזיל הרמב"ם בשיטת הרי"ף. וכענין זה, כן נראה לבאר בדעת רש"י הנ"ל (שם).

ובאמת אף הרא"ש (בברכות שם) אחר שהעלה את לשון הגמרא כהרי"ף ואחר שהעלה למנהג שנהגו לומר ברכות השחר לאחר נטילת ידים משום שעסקניות הן, כתב להדיא בזה"ל, מיהו מלשון סדרם הגמרא, משמע שיכול לברך כל אלו הברכות קודם נטילת ידים. וזהו סעד לדברי, **שלא תקנו נטילת ידים אלא לקרית שמע ולתפילה. עכ"ל.**

כמו כן, מסתבר לומר אף לדעת תלמידי רבינו יונה (שם), שאף הם מודים שנטילת שחרית ניתקנה לתפילה, אלא שהצריכו להקדימה קודם אמירת הברכות כדי לברכן בידיים נקיות. וכדעת הגאונים.

~ ~ ~

וכן ראיתי בתכאליל עתיק על קלף [אשר מיוחס זמנו עד לשנת ה'פ"ט ליצירה], אחר שהעלה כל סדר ברכות השחר כסדר קימת האדם משינתו [כלשון התלמוד והרמב"ם הנ"ל], כתב בזה"ל [מתורגם ללשון הקודש], ובעת שרוחץ האדם ידיו, יהיה זה

שיצטרך אדם ליטול ידיו בשחרית. אלא שלדבריו יש לומר טעם לזה, לפי שבשחר אנו נעשים כבריה חדשה דכתיב חדשים לבקרים רבה אמונתך. ואף זה אינו לדבריו, אלא קצת דמדומי ראייה לחיוב הנטילה בכלי בשחר, כלשונו.

ולענ"ד, מתוכן דבריו [שכתב 'ואם תשאל מאי שנא תפלת השחר מתפלת המנחה וערבית'] אתה למד, שהוקשה לו, דאם באמת נטילה זו של שחרית היא משום תפילה, מדוע אם כן נזכרה נטילה זו רק בשחרית ולא במנחה וערבית. לפיכך הוכרח להדחק ולומר מצד הסברא, שאין נטילה זו משום תפילה, אלא משום שאנו נעשים כבריה חדשה. אך לתפילה, די או ברחיצה או בנקיון עפר וצרורות וכו'.

אמנם הרשב"א לשיטתו, דסובר דלא ניתקנה נטילה אלא לסעודה, אך לתפילה וק"ש די ברחיצה ונקיות אף לכתחילה. שכן כבר כתב בתשובה קודמת לזו (שם סימן קנ"ג) בזה"ל, ולא תקנו נטילה, אלא לסעודה. ורחיצה ונקיות, לתפלה וקרית שמע. עכ"ל. והא דאיתא בגמרא ברכות דמברך כל הברכות קודם נטילת ידים, ביאר הרשב"א (שם) דבאמת שרי לברך כל הברכות קודם נטילה, דסתם ידים אינם פסולות לברכה, שהרי אמרו (תניינא דף יח:): 'הנוטל ידיו לפירות הרי זה מגסי הרוח',

הנטילה בכלי בשחר, ממאי דאמרינן בפרק כל הבשר (חולין דף קו:) נוטל אדם ידיו שחרית ומתנה עליהם כל היום. כלומר, מתנה שתעלה אותה נטילה אפילו לסעודה, ואילו לאכילה נטילה [בכלי] בעינן. ומדקאמר נוטל ידיו שחרית, משמע דהכי קאמר, באותה נטילה כשנוטל אדם ידיו שחרית, יכול להתנות שתעלה לכל היום ואפילו לאכילה. ועוד אמרינן פרק היה קורא (ברכות טו.) הנוטל ידיו ומניח תפילין וקורא קריאת שמע, זו היא קבלת עול מלכות שמים שלמה. מדקאמר נוטל ידיו, ולא קאמר רוחץ ידיו כמו שאמר (שבת כה:) בערב שבת רוחץ פניו ידיו ורגליו, משמע לכאורה שצריך בבקר ליטול ידיו בכלי. ואם תשאל, מאי שנא תפלת השחר מתפלת המנחה וערבית. יש לומר, לפי שבשחר אנו נעשים כבריה חדשה דכתיב (איכה ג', כ"ג) חדשים לבקרים רבה אמונתך, צריכים אנו להודות לו יתברך על שבראנו לכבודו לשרתו ולברך בשמו. ועל דבר זה תקנו בשחר כל אותם הברכות שאנו מברכים בכל בוקר ובוקר, ולפיכך אנו צריכים להתקדש בקדושתו וליטול ידינו מן הכלי, ככהן שמקדש ידיו מן הכיור קודם עבודתו. עכ"ל. וכן הביא דבריו בבית יוסף (או"ח סימן ד').

מדברי הרשב"א הללו, נראה שאין בשום מקום טעם ברור למה

ברכה על הנטילה בשחרית, אלא בשביל קרית שמע ותפילה [וכדעת אביו הרא"ש], ולא משום ענין אחר, ואף לא משום רוח רעה. אלא דס"ל, דכשנוטל, ידקדק גם כן לערות עליהם ג"פ להסיר רוח רעה שעליהם.

ואכן, כן פסק בשולחן ערוך (או"ח סימן ד' סעיף כ"ג) בזה"ל, לא תקנו נטילת ידים, אלא לקרית שמע ולתפלה. אבל ברכות דשחרית, יכול לברך קודם נטילה, אלא א"כ הוא ישן על מיטתו ערום, שאז אסור להזכיר את השם עד שיגקה אותם. עכ"ל.

הנה ביסוד תיקון נטילת ידים שחרית, הכריע כהרא"ש, לא כהרשב"א. אלא שבסוף דבריו [מתיבת 'אבל' וכו'], נראה שחשש לדברי הרשב"א, אף שבאמת אין כן הכרעת הרא"ש וכנ"ל [ועיי"ע שם בבית יוסף (ד"ה ויברך על נקיות ידים)].

וכן על מה שכתב בשו"ע (שם סעיף א') דיברך על נטילת ידים, העיר שם הגר"א בביאורו 'ובשביל התפילה'. דהיינו, שהברכה היא על נטילה לצורך התפילה, ומן הטעם שלא ניתקנה נטילת ידים אלא לתפילה [וכן מובא ב"מעשה רב" להגר"א (וילנא ה'תרמ"ט, הלכות ברכות השחר סימן ג') בזה"ל, עיקר נטילת ידים לתפילה נתקן, ולכן יש לטול ולברך לכל תפלה, ויקפיד לכתחילה לטול בכלי כמו לאכילה. ובשחרית יש לסמוך

אע"פ שהוא צריך לברך על הפירות ברכת הנהנין וברכה אחרונה. אך הוסיף וכתב שם, דמ"מ מסתבר ודאי, שאדם ישן על מיטתו ערום והידים עסקניות גרועות הן מסתם ידים, וחזקה דמטונפות הן בנגיעת בית הסתרים ופסולות הן להזכרת השם, אלא שאינו צריך נטילת ידים, אלא מנקה ידיו ברחיצת מים או בצרורות או בכל דבר שמנקה, ואח"כ מברך. עכת"ד.

~ ~ ~

אולם כתב הטור (או"ח סימן ד') וז"ל, וירחץ בנקיון כפיו, ויברך ברוך אתה ה' וכו' על נטילת ידים. וידקדק לערות עליהם שלש פעמים, מפני שרוח רעה שורה על הידים קודם נטילה, ואינה סרה עד שיערה עליהם שלש פעמים. ועל כן צריך למנוע מהגיע בידו קודם נטילה לפה ולחוטם ולאזניים ולעינים, מפני שרוח רעה שורה עליהם. עכ"ל.

וביאר דבריו בבית יוסף (שם) בזה"ל, ויברך על נטילת ידים. בפרק הרואה (ברכות דף ס:) כי משי ידיה, לימא על נטילת ידים. וכתב הרא"ש (שם פ"ט סימן כ"ג) על זה, לפי שידים של אדם עסקניות הם ואי אפשר שלא ליגע בבשר המטונף בלילה, תקנו ברכה קודם שיקרא קרית שמע ויתפלל. עכ"ל.

נמצא לדעת הטור ע"פ ביאור הבית יוסף, דבאמת לא ניתקנה

הנה מסתימת לשונו, נראה לכאורה שהבין בפשטות, שאף לדעת הרמב"ם יש ליטול קודם אמירת הברכות בשחרית, אלא שסתם [הרמב"ם] בזה. ושכן משמע מלשון הגמרא בברכות. לפיכך תמה על מרן השו"ע, היאך כתב כן כנגד הזוהר, בעוד שאף מן הגמרא והרמב"ם לא משמע בהיפך [לדעתו].

אך אחר מחכת"ר, אישתמיטתיה כל דברי הראשונים (ראה גליון א', סימן א'), האומרים בפה מלא דמסתימת לשון התלמוד מוכח שאפשר לומר הברכות אף קודם הנטילה, ושכן דעת הרמב"ם. אף אישתמיטתיה לשון הרשב"א בתשובה [והזכירו בבית יוסף], אשר התיר להדיא לברך ברכות אלו בשחר אם ידיו נקיות, ושכדבריו הכריע כן בשו"ע שם.

ובאמת יתכן שגם מרן השו"ע ראה לדברי הזוהר הנ"ל, אלא שלא הכריע כמותו במקום שסותר הוא לפסק התלמוד, שם בגמרא ברכות [ואף בגמרא פסחים, כמופיע בגליון א' (סימן ב')], וכפשט הלשון בגמרא חגיגה אשר העלה הרשב"א [כנ"ל]. או שבאמת הבין מרן דאף לדעת הזוהר, בכהאי גוונא שידיו נקיות ולא נגע במקומות המכוסים, מותר לו לברך ברכות השחר. שכן לכאורה מדויק הלשון בזוהר (הקדמה, דף י' ע"ב) 'ואסיר לברכא בידין מסואבין'.

~ ~ ~

ברכת "על נטילת ידים" לתפלה, ולא יאמר אותה תיכף כשקם כשאין דעתו להתפלל מיד, ובלבד שלא ישכח. עכ"ל].

~ ~ ~

אלא שראיתי להר"מ לונזאנו (שתי ידות, אצבע ד', דף קב.) שהעלה לדברי מרן השו"ע הנ"ל, והקשה עליו בזה"ל, וכבר הוכחתי מספר הזוהר שיש לברך כל אחת בשעתה וכו', וכן הוא משמעות הגמרא בפרק הרואה. אלא שזה צריך תנאי אחד, והוא שיהיה לו כלי של מים סמוך למטתו ויטול מיד כשייקץ. אך בלאו הכי, אסור לברך. וכל זה כתבנו לעיל (שם דף צט.) באורך. ודלא כמהר"ר יוסף קארו ז"ל, שכתב שיכול אדם לברך ברכות של שחרית קודם נטילה. ובודאי שלא היה הצדיק ההוא כותב כן, אילו היה רואה אז מאמר הזוהר שהבאתי לעיל. עכ"ל. וכן הביא דבריו מהרי"ץ ב"עץ חיים" (ח"א [במהדורא החדשה], עמ' י"ז).

ובאמת, ראיתי לו שם מקודם לזה (שם), שאחר שהביא את מאמר הזוהר הנ"ל [המובא גם לעיל (ענף ד')], כתב בזה"ל, שמע מינה [מדברי הזוהר], שיש לברך הברכות של שחר כל אחת בזמנה, כמו שכתב הרמב"ם וכן משמע סוגיא דגמרא בברכות. וש"מ, שאין לברך שום ברכה קודם נטילה. עכ"ל.

פי דינא דגמ', ולא למי שעובר על אזהרת חז"ל כדינא דנידון דידן, ודו"ק. עכ"ל, [דפח"ח].

ולפיכך מובן גם כן מדוע אין נוטלין ידיהם כלל בשחרית יום הכפורים [ותשעה באב], לדעת בעל הלכות גדולות והרי"ף ורש"י והרמב"ם. לפי שלא ניתקנה נטילה בשחרית אלא לק"ש ותפילה, ומכיון שאין שם היתר רחיצה כלל, לא חייבו אז חכמים מלכתחילה נטילה לקרית שמע ותפילה, שהרי לא יבואו חכמים לעקור דין תורה בקום ועשה. כענין מה שאין רוחצים אז את הפנים והפה מן הרירין, אף על פי שבשאר ימים רוחצים בכדי להזכיר את השם בנקיות.

□ □ קצרו של דבר □ □

מלשון התלמוד, וכן לדעת הגאונים ובראשם רב נטרונאי גאון, וכמו כן להרי"ף והרמב"ם והרא"ש [ואף לדעת תלמידי רבינו יונה], לא ניתקנה נטילת ידים שחרית משום רוח רעה, אלא לתפילה.

ואף מדברי הזוהר והתוספות דלעיל (ענף א'), אין הכרח לומר שנטילה שחרית ניתקנה משום רוח רעה. דבאמת, אפשר דאף הם סברי דנטילה זו ניתקנה משום תפילה, אלא שלדעתם יש ליטול מיד בקומו משנתו, ובנטילה זו יכוין אף על נטילה דתפילה [וכענין שכתב רב נטרונאי גאון, לעיל בסמוך].

מכאן תבין ותדע טובא, מדוע לא נזכר בדברי הגאונים והרי"ף והרמב"ם ועוד ראשונים, ענין רוח רעה ד"בת מלך" בעניינים אלו של שחרית, לפי שלדעתם לא קיי"ל כרבי נתן שם בגמרא, כנ"ל (סימן ה').

[וכבר ראיתי מי ששגה לחשוב את הרמב"ם כטועה בזה ח"ו אחר מחשבת היוונים, ומשום שלא העלה דין זה של רוח רעה ד"בת מלך"]. אך אחמכת"ר, נעלם מנגד עיניו שיסוד מוסד זה אף בראשונים שעוד קודם הרמב"ם ושאריו, אשר ודאי לא נחשדו על גאי היונים. עוד נעלם מעיניו החילוק הנ"ל בין רוח רעה ד"בת מלך" לרוח רעה ד"שיבתא", אשר דעת הרמב"ם ודעימיה מן הראשונים דאמנם יש לחוש לרוח רעה ד"שיבתא", ואם כן הנה מצאנו לו להרמב"ם דממה נפשך חשש לרוח רעה, ולא נטה אחר מחשבת יוונים. וההי"ב.

אחר זמן, ראיתי אף להרב "זיו משנה" על הרמב"ם (הלכות שביתת עשור פ"ג ה"ב), שאחר שכתב ליישב קושיית הלח"מ [כמופיע לעיל (סימן ו')], כתב בזה"ל, ומכאן תשובה לאותם שהוציאו לעז על רבינו שאינו מאמין בשדים ורוח רעה הנאמרים בש"ס, דהרי מפורש פסק הכא סכנת רוח רעה לדינא. אבל מה שכתב רבינו בפירוש המשנה בפ"ד דעבודה זרה שהאריך שם בביטולם, הוא רק לזה שנוהר מהם על

שחרית ניתקנה משום שהאדם נעשה בבוקר בריה חדשה, ולפיכך אנו צריכים להתקדש בקדושתו וליטול ידינו מן הכלי ככהן שמקדש ידיו מן הכיור קודם עבודתו. ולדעתו, לא ניתקנה נטילה זו משום קרית שמע ותפילה. וכתב עוד, דמשום רוח רעה, די ברחיצה, וודאי לא תיקנו משום כך נטילת ידיים שחרית.

נמצא לפי דבריו, שיכול לברך על נטילה ראשונה בקומו משנתו, אף אם יודע שיגע אח"כ במקומות המכוסים, כי [לדבריו] לא ניתקנה נטילה זו לתפילה, אלא משום שהאדם נעשה בבוקר בריה חדשה.

אולם לענין הלכה, יש לתפוש כלשון התלמוד וכדעת הגאונים והרי"ף והרמב"ם והרא"ש ותר"י, הסוברים על צד הודאי, שלא ניתקנה נט"י שחרית אלא לק"ש ותפילה. וכ"ה בתכאליל. וכן הכריעו הטור והשו"ע [שלא כדעת הרשב"א אשר נדחק בדבר זה, לומר שלא ניתקנה נטילה זו לק"ש ותפילה]. לפיכך, אין לברך בשחרית ברכת "על נטילת ידיים", אלא על הנטילה הסמוכה לתפילה.

ושיש גם כן לערות על כל יד שלש פעמים להעביר רוח רעה שעליהם. וכן יש לדייק גם מלשון השו"ע, אשר חשש גם לדעת הזוהר, ומ"מ כתב דלא ניתקנה נטילה זו אלא לקרית שמע ותפילה.

גם לדעת הטור, לא ניתקנה נטילת ידיים שחרית משום רוח רעה [אך החמיר ליטול שלש פעמים להעביר רוח רעה], אלא בשביל קרית שמע ותפילה. וכפי שביאר זאת הבית יוסף בדבריו ע"פ דברי אביו הרא"ש, ואף פסק כן להדיא בשולחן ערוך.

לפי זה, הנוטל ידיו מיד בקומו משנתו ומברך אז "על נטילת ידיים", ואחר כך נוגע במקומות המכוסים או בדברים המצריכים שוב נטילה לתפילה, נמצא אם כן שבירך ברכה לבטלה.

על כן, אין לברך על אותה הנטילה בקומו ממיטתו, אלא על הנטילה הסמוכה מיד לתפילה. או שיברך בנטילה ראשונה בקומו, אך לא יגע אחר כך במקומות המכוסים או בדברים המצריכים נטילה פעם שנית.

ולדעת הרשב"א, יש קצת דמדומי ראייה לומר שנטילת ידיים

סימן ט

בדין ההולך ד"א בלא נטילת ידים שחרית לדעת הזוהר

כבר העלינו לעיל (סימן ח) דעת הגאונים והראשונים, שאין דין נטילת ידים שחרית בברכה משום רוח רעה.

אלא שכבר פשט המנהג בכל ישראל, לעשות כפסק השו"ע שהחמיר כדעת הזוהר והטור, ליטול ידיהם מיד בקומם ממיטתם, ולערות על כל יד שלש פעמים [אך בלא ברכה, אלא אם כן מכוין בנטילה זו גם לתפילה ואינו נוגע עוד בדברים המצריכים נטילה פעם שנית, כנ"ל (סימן ח)].

לפיכך, ראיתי לברר ולבאר כאן בדעת הזוהר הסובר שיש ליטול ידים משום רוח רעה ושחוששין לה, האם יש לחשוש מללכת ד' אמות בלא נטילת ידים שחרית או לאו.

~ ~ ~

הרב בית חדש (או"ח סימן ד') העלה להא דכתב בספר תולעת יעקב, דבוזוהר איתא, דההולך שחרית ד' אמות ולא נטל ידיו, חייב מיתה. ותמה שם הב"ח על הב"י מדוע לא העלה דברי התולעת יעקב. ותירץ, דלפי דרובא דרובא אינן יכולין לזוהר בכך ומוטב שיהו שוגגין ולא יהיו מזידין, לכן לא כתבו [הבית יוסף].

ברם, עיינתי בדברי הרב תולעת יעקב שם, אך מדבריו נראה שלא הביא כן בשם הזוהר, אלא שהם דברי עצמו, וכן מוכח מלשונו שם [וכן נראה גם מדברי הר"מ לונזאנו, דלקמן בסמוך].

לבד זאת, כבר תמה עליו הר"מ לונזאנו (שתי ידות, אצבע ד', דף צט.). וכתב על כך בזה"ל, ונראה לי שהפריז על המדה במה שכתב חייב מיתה, ואיני יודע מנין לו, כי פשטיה דקרא בעובד עבודה זרה איירי. עכ"ד.

וכן מהרי"ץ בעץ חיים (ח"א במהדורא החדשה), עמוד י"א) העלה לתמיהת הרמ"ל [הנ"ל] על בעל תולעת יעקב. וממה שלא העיר על דברי הרמ"ל, נראה שכן דעתו נוטה שאינו חייב מיתה, ועיי"ע שם בדבריו.

אשר על כן, יתכן שזו הסיבה האמתית של מרן הבית יוסף במה שלא העלה זאת אל חיבורו, לפי שאין כן דעת הזוהר, אלא הם דברי בעל תולעת יעקב עצמו.

~ ~ ~

אמנם כתב החיד"א (ברכי יוסף סימן א') שכן מצא נוסחא כת"י בספר

נחשב הוא כדעת אחד הפוסקים, שאין לדחות דעתם מפני דעתו. וכיון שלא מצינו בפוסקים שהזכירו זאת, ואף מרן הבית יוסף לא העלה כן בספרו, אם כן קיי"ל כוותיהו.

[כענין] זה ראיתי ב"אגרות משה"

(או"ח ח"ד סימן ג') גבי הא דהכריע המשנ"ב (סימן מ"ו ס"ק כ"ד) דהניעור בלילה לא יברך בבוקר ברכת "א-להי נשמה" וברכות התורה וברכת "המעביר", אף שלדעת האר"י ז"ל [על פי דברי תלמידו הרח"ו, כמופיע בגליון א' (סימן א)]. אמנם ראה מה שהערנו על זאת שם.]. בכה"ג צריך לברך, ואע"פ שכתבו האחרונים שבכל מקום שיש מחלוקת בין הפוסקים או הקבלה תכריע. וז"ל שם בתשובתו, הנה פשוט שהקבלה תכריע, הוא ספר הזוהר והתקונים, שהם דברי תנאים. אבל כתבי האר"י ופרי עץ חיים, אף שגדול מאד, הוא כאחד מכל הפוסקים שרשאין לחלוק עליו אף בדברי הקבלה, ולא לנו יתמי דיתמי לומר מי גדול ממי, לכן אין דבריו [של האר"י] מכריעין יותר מכל רבותינו. וא"כ כיון שאיכא פלוגתא, הא ספק ברכות להקל וכו'. עכ"ל.]

~ ~ ~

אולם כל זה דוקא לדעת הזוהר, הסובר דיש ליטול ידים שחרית משום רוח רעה, ולדעת הטור

זוהר מוגה מדרבנן קשישאי, שכתוב בה 'על דא אתחייב מיתא לשמיא'. וכתב עוד שם, שגם זקינו הרב "חסד לאברהם" בהגהותיו לזוהר, העלה גוסחא זו. ובזה דחה לתמיהת הר"מ לונזאנו [הנ"ל].

אך אחר מחיכת"ר, אפשר שנוסחא זו נכתבה על גליון ספר הזוהר מתחילה ע"פ דברי הרב תולעת יעקב הנ"ל, שהרי קדם הוא בזמן לפני החיד"א בכמאתיים שנה, ואף אותם רבנן קשישאי הנ"ל אשר הגיהו שם בזוהר וזקינו הרב "חסד לאברהם", מסתבר שאף הם חיו לאחריו בשנים רבות, ובפרט שמלשון הרב תולעת יעקב מוכח שהם דברי עצמו ולא מן הזוהר, א"כ לכאורה אין בזה כדי לדחות דברי הרמ"ל הנ"ל.

נמצא שאין הכרח לומר שאכן כן היא גירסת הזוהר. ובפרט שדבר חמור כזה, היה צריך להיאמר ולהזכר זה מכבר בספרי המקובלים הראשונים, ובאמת אפשר שזו גם כוונת הרמ"ל הנ"ל בהשגתו על בעל תולעת יעקב. אלא פשוט שאלו הם דברי בעל תולעת יעקב עצמו, ואין משמע כן לדעת הזוהר.

~ ~ ~

אם כן, מכיון שאלו הם דבריו [של בעת ת"י] עצמו, הרי בדבר זה

□ □ קצרו של דבר □ □

אף לדעת הזוהר דיש ליטול ידים שחרית משום רוח רעה, אין איסור לילך יותר מד' אמות קודם נטילת ידים, ואין בזה חשש מיתה. וכן דעת הר"מ לונזאנו. וכמו כן דעת מהרי"ץ בעץ חיים [אלא שכתב דיש להחמיר בזה היכא דאפשר]. וכן מוכח לדעת הבית יוסף, שהשמיט זאת.

וכל שכן לדעת בעל הלכות גדולות והרי"ף ורש"י והרמב"ם הסוברים דלא חיישינן לרוח רעה דבת מלך, אין כל מקום לחשש זה.

והבית יוסף ועוד פוסקים אשר חששו לדעת הזוהר [ומשום כך כתבו שיש גם כן ליטול שלש פעמים על כל יד]. דהנה אף הם לסברתם, לא חששו לסברת בעל תולעת יעקב לומר שהמהלך ד' אמות בלא נטילה חייב מיתה, ולפיכך לא הזכירו זאת.

אך מכל מקום, לדעת בעל הלכות גדולות והרי"ף ורש"י והרמב"ם ועוד, דלדעתם אין חוששין לרוח רעה הנקראת בת מלך [כמבואר לעיל (סימן ה')], הרי לדעתם דמעיקרא אין לנו לחוש כלל לדעת בעל תולעת יעקב.

סימן י

בדין נטילה לתפילה האם צריך כלי

ותפילה יש להזהר בארבעה דברים
הנ"ל, כדין נטילת ידים לאכילה.

אף כן מוכח גם מדברי בנו רבינו

אברהם (הובא בריש ספר "מעשה רוקח"

על הרמב"ם), אשר העיד בשם אביו

הרמב"ם וזולתו, בזה"ל, והשמר פן

תטעה במה ששמענו בשם חכמי צרפת

שקצתם מחייבים לכהן העומד בתפלה

ליטול ידיו בשעת עלייתו לדוכן (ראה

תוספות בסוטה דף לט. ד"ה כל כהן), עד

ששמענו שקצתם אומרים שצריך שיהיו

המים מוכנים אצל פתח הדוכן וירחצו

הכהנים את ידיהם בשעה שעולים לדוכן

עם היות שכבר נטלו ידיהם לתפלה. וזה

יורה, אם על מיעוט ידיעה אם על

היותם מזולזלים בנטילת ידים לתפלה.

והעיקר, שמי שנטל ידיו לתפלה, אין

צריך נטילה אחרת לברכת כהנים. לפי

שבשעת התפלה, אינו עושה צרכיו ולא

יגע בערותו. וכזה ראיתי הלכה למעשה

במעמד אבא מארי ז"ל וזולתו ממורי

הוראה, שכל כהן שנמצא בשעת

התפלה, יברך ברכת כהנים, וסומך על

נטילת ידיו לק"ש ולתפלה. עכ"ל

[ואמנם, כן היא דעת רש"י, לפי גירסא

אחת (עין תוספות שם)].

כתב הרמב"ם (הלכות ברכות פ"ו ה"ב)

בוה"ל, כל הנוטל ידיו בין

לאכילה בין לקרית שמע בין לתפלה,

מברך בתחלה אשר קדשנו במצותיו

וציונו על נטילת ידים. שזו מצות

חכמים היא, שנצטוינו בתורה לשמוע

מהן, שנאמר על פי התורה אשר ירוך

וכו'. עכ"ל.

עוד כתב שם (ה"ה וה"ו) בוה"ל, כל

הצריך נטילת ידים, אם הטביל

ידיו במי מקוה, אינו צריך דבר אחר.

ואם הטבילין במים שאין בהן שיעור

מקוה או במים שאובין שבקרקע, לא

עשה כלום. שאין המים השאובין

מטהרין את הידים, אלא בנטילה. כל

הנוטל ידיו צריך להזהר בארבעה

דברים. במים עצמן, שלא יהו פסולין

לנטילת ידים. ובשיעור, שיהא בהן

רביעית לכל שתי ידים. ובכלי, שיהיו

המים שנוטלין בהן, בכלי. ובנוטל,

שיהו המים באים מכח נותן. עכ"ל.

מסתימת לשונו שם, שהשווה דין

נטילת ידים של ק"ש

ותפילה לדין נטילת ידים לאכילה, מוכח

בבירור, דסבר שאף בנטילת ידים לק"ש

רבינו, שבכל התפלות צריך ליטול ידיו אע"פ שאינו יודע להם שום לכלוך, כשם שהוא צריך ליטול ידיו לאכול פת. ודלא כהר"ן פרק ערבי פסחים. עכ"ל.

מדבריו משמע, דכיון דדין הנטילה כאן משום טהרה [כדדייק לשון הרמב"ם שם (בהלכות תפילה) 'טהרת הידים'], ולא משום הסרת טומאה. אם כן, דין נטילה לתפילה, כהגדרת נטילת ידים לאכילה, שאף היא משום טהרה ואינה משום הסרת טומאה [כדכתב ברמב"ם (הלכות ברכות פ"ו ה"א)]. וכפי שדייק בזה הכסף משנה, בהלכות ברכת כהנים (פס"ו ה"ה), עיי"ש.

כמו כן, אף בתכאליל הישנים והישנים נושנים וגם ברבים מן המאוחרים הידועים, מופיע כן כדעת הרמב"ם, שאף לתפילה יש ליטול ידים מתוך כלי בשפיכה על ידיו, כדין נטילה לאכילה ממש. כפי שהבאנו לשונם בזה, לעיל (סימן ח').

אף הר"ד אבודרהם (בסדר שחרית לחול) כתב וז"ל, וארבעה דברים הם הטעונוין נטילת ידים, סימן להם 'ושבלת שטפתנ"י'. פירוש, שמע, טיבולו במשקין, פת, תפלה, צריכין נטילת ידים. וכו'. וצריך שיהו המים באים מכח אדם. עכ"ל. מכאן, שאף הוא סובר דבעינן כלי וכה נותן, לנטילה דשחרית.

ואמנם, בהלכות ברכת כהנים (הלכות תפילה פס"ו ה"א) כתב הרמב"ם, דטומאת הידים היא משה דברים המונעין נשיאות כפים. ושם בסמוך (ה"ה) כתב בזה"ל, טומאת הידים, כיצד. כהן שלא נטל ידיו, לא ישא את כפיו, אלא נוטל ידיו במים עד הפרק כדרך שמקדשין לעבודה, ואחר כך מברך, שנאמר שאו ידיכם קודש וברכו את ה'. עכ"ל.

הנה לדעת הרמב"ם, נטילה לברכת כהנים צריכה להיות על ידי כלי, כדמשמע מדבריו בהלכות ביאת מקדש (פ"ה ה"י). אם כן, אם נאמר שלדעתו אף נטילת ידים שחרית [קודם התפילה] צריכה להיעשות בכלי, הרי מובן מדוע לא הצריך שוב נטילת ידים לכהן המתפלל קודם עלותו לדוכן, דהא ממה נפשך ידיו טהורות. וראה בכסף משנה שם (בהלכות ברכת כהנים שם ה"ה), שדייק כן מלשון הרמב"ם, ממה שלא נקט לשון 'טהרת הידים' [כדנקט גבי תפילה], עיי"ש.

אך אם נאמר לדעת הרמב"ם, דנטילה של שחרית לתפילה אינה צריכה להיעשות על ידי כלי אלא די ברחיצה לבד, היאך אם כן יפטור הכהן ברחיצה זו את חיובו בנטילת ידים בכלי קודם עלייתו לדוכן.

ואכן כן כתב הכסף משנה (הלכות תפילה פ"ד ה"ב) בזה"ל, ונראה מדברי

הרא"ש דלא בעינן כלי לנטילת שחרית כי היכי דבעינן לנטילת ידים לסעודה. וכן כתוב בהגהת מרדכי פרק אלו דברים (ברכות סי' קצ"ב). וכן כתב הר"ן בריש פרק כל הבשר (חולין דף לו: ד"ה מפני). ומשמע דהוא הדין לשאר דברים המעכבים בנטילת ידים לסעודה, שאינם צריכים לנטילת ידים דשחרית, דנטילה זו אינה אלא משום נקיות בעלמא. אבל בתשובת הרשב"א (ח"א סימן קצ"א) כתוב שנשאל למה תקנו ברכת על נטילת ידים בשחרית. והשיב, איברא, כך נהגו בכל מקום לברך בשחרית על נטילת ידים, ומקפידין בכל תנאי נטילה כבשעת סעודה. וכו' [שם הביא הב"י כל לשון התשובה. וכבר מופיע לשונה לעיל סימן ח', עיי"ש. דב"ש]. עכ"ל [הרשב"א]. וכן דעת ה"ר דוד אבודרהם (שם) שכתב וצריך שיהיו המים באים מכח אדם. עכ"ל הבית יוסף.

והוסיף עוד שם בזה"ל, וכתוב עוד בתשובת הרשב"א הנזכר, ומשכשך ידיו בתוך כלי בין בשחרית בין בשעת אכילה, ושפיר דמי. מדאמרינן בכיור (שמות ל', י"ט) ורחצו ממנו, ולא בתוכו. שמע מינה, הכא הוא דכתיב ממנו, הא בעלמא אפילו בתוכו שפיר דמי. וכאן וכאן מברך על נטילת ידים. ע"כ. ואע"פ שדעת רבינו [הטור] בסימן קנ"ט שמשכשך ידיו בתוך הכלי לא עלתה לו נטילה לאכילה, וכן

גם מלשון הזוהר בהקדמתו שם (דף י' ע"ב), מוכח דבעינן כלי לנטילה דשחרית. וכן מוכח מלשונו בעוד מקומות, כאשר העלה כן בבית יוסף (סימן ד'), עיי"ש בדבריו במה שיישב לשון הזוהר שם.

וכן מלשון הטור (סימן ד') דכתב דצריך לדקדק לערות על הידים שלש פעמים כדי להסיר רוח רעה שעליהן, מוכח דבעינן כלי.

אך על ידי שכשוך במים שתוך הכלי, לא מהני להסיר רוח רעה שעל הידים. כיון דכבר בשכשוך ראשון, נטמאו המים שבכלי, ולא מהני לשכשך בהן עוד, שהרי הן כשופכין. כדכתב כן שם בבית יוסף.

אמנם כתב שם בבית יוסף, דבשלשה מימות מחולפין, נראה דמהני לשכשך בהן לדעת הטור כדי להסיר רוח רעה שעליהן. דערוי שכתב הטור, לאו דוקא על ידי כלי, אלא אף שכשוך, מיקרי רחיצה. עיי"ש בדבריו.

אולם, כל זה לדעת הטור. אך לדעת הזוהר, כבר כתב שם בבית יוסף, דלא מהני שכשוך אלא בעינן עירווי מכלי דוקא.

~ ~ ~

אלא שראיתי להרב בית יוסף (שם) שכתב בזה"ל, ומשמע מדברי

ה"ה), דלשון 'טהרת ידים', היינו אף אם אינו יודע להם טומאה, ואינו משום נקיות, עיי"ש. והרי כן נקט הרמב"ם (הלכות תפילה פ"ד ה"א) לשון זה גבי נטילה דשחרית, דמשמע מכאן דאין נטילה זו משום נקיות, אלא משום תוספת טהרה.

ואפשר דאישתמיטתיה אותה עת, כל הני מילי, הא דכתב הרמב"ם גם גבי נטילה דשחרית דבעינן כלי וכה נותן, והא דסבר הרמב"ם [כדדייק מלשונן] דנטילה דשחרית אינה משום נקיות בעלמא אלא משום תוספת טהרה.

אלא דקצת צ"ע, דהא הוא עצמו מודה לדעת הזוהר לא מהני שכשוך במים להעביר רוח רעה, אלא בעינן כלי דוקא. ואם כן, מדוע לא חש לדעת הזוהר הנ"ל.

ועוד, דגם בשו"ע (שם סעיף י"ב) נראה דחזר בו שם ממה שכתב מקודם בבית יוסף לדעת הטור בשכשוך בג' מימות מחולפים דמהני, דשם בשו"ע כתב דיש להסתפק בזה אם מועיל להעביר רוח רעה שעליהן.

~ ~ ~

על כן נראה לע"ד, דבאמת אילו היה רואה מרן הבית יוסף את דברי הרמב"ם הנ"ל, מסתבר דהיה מודה לזה, ולכל הפחות היה מחמיר בזה כמותו. ובפרט, דהא אף הוא [מרן הב"י] סבר

הסכמת רוב הפוסקים, מכל מקום לענין נטילת שחרית אפשר שעלתה לו. דכיון דלא אשכחן מהפוסקים מאן דאמר דליבעי כלי, אלא הך תשובה [דהרשב"א הנ"ל], והיא אמרה דשכשוך ידיו בכלי מהני, נקטינן הכי. עכ"ל הבית יוסף.

נראה מדבריו [של הב"י] ולשיטתו, דכיון דנטילה דשחרית אינה אלא משום נקיות בעלמא [כדכתב כן לעיל], לפיכך אין להקפיד בה בכח נותן, אלא הוא הדין אם שכשוך ידיו בכלי דמהני. והכריע כן, משום דלא אשכחן [לדבריו] מהפוסקים מאן דאמר דליבעי כלי, אלא הך תשובה דהרשב"א הנ"ל, ואף הרשב"א עצמו התיר שכשוך ידים בכלי לנטילת שחרית ואף לאכילה.

אך לכאורה אחמכת"ר, הא אשכחן מן הפוסקים דסברי להדיא דבעינן כלי. ראש וראשון להם, הלא הוא הרמב"ם ז"ל, אשר כתב כן להדיא בהלכות ברכות (פ"ו ה"ו) דכל הנוטל ידיו צריך להזהר בארבעה דברים, ומנה מהן כלי וכה נותן, ולעיל מינה (שם ה"ב) השווה בזה בין נטילה דתפילה לנטילה דאכילה. ועוד, דהא אף הרב ב"י עצמו שם העלה, שכן דעת הר"ד אבודרהם, דבעינן כלי וכה נותן לנטילה דשחרית.

זאת ועוד, דהרי אף הוא עצמו דקדק ברמב"ם (הלכות ברכת כהנים פט"ו

נמצא, לדעת הרמב"ם, לא מועיל שכשוך הידים תוך כלי, כנטילה לתפילה. אלא יש לו ליטול הכלי ולערוט על ידיו, דבכה"ג איכא כלי וכח נותן. וכן דעת הר"ד אבודרהם.

ואף לדעת מרן הבית יוסף דבכה"ג דמשכשך ידיו בכלי מהני כנטילה לתפילה, יתכן דאילו היה רואה לדברי הרמב"ם בזה וכמו כן לדעת הר"ד אבודרהם, היה חוזר להחמיר כדעתם ולא היה מתיר רחיצה לתפילה על ידי שכשוך במים שבכלי.

~ ~ ~

לפי זה, אותם מקומות אשר נהגו קודם כניסתם להתפלל מנחה או ערבית [ואולי אף בשחרית] לשכשך ידים תוך שוקת גדולה מלאה מים [הניצבת בחצר בית הכנסת], וכפי הנראה נהגו כן רק בדורות האחרונים בהשפעת השו"ע (או"ח סימן ד' סעיף י"ב) הנ"ל. ואינו מנהג קדום שם, דמסתימת לשון התכאליל הנ"ל, משמע דבעינן נטילה ממש על ידי כלי כנטילה לאכילה.

והנה אף לדעת השו"ע לא יועיל זה אלא לאותו שכשך ראשון באותם המים, דהרי אחר כן נעשו המים כשופכין ואין מועיל לרחוץ עוד בהם את ידיהם [עיי"ש בבית יוסף]. מה גם, דאפשר דאילו היה רואה הב"י לדברי

(שם, ובשו"ע שם סעיף כ"ג) דלא ניתקנה נטילת ידים שחרית אלא לקרית שמע ותפילה.

מה גם, דאף לדעת הר"ד אבודרהם, בעינן כלי לנטילת ידים שחרית, והביאו שם מקודם בבית יוסף. ונראה דאישתמיטתיה לדבריו לבסוף, ושמה הוסיף לכתוב כן בשמו לאחר זמן, אחר שכבר כתב את כל הנ"ל בבית יוסף שם [אלא שנשמט ממנו לתקן שם אח"כ בהמשך דבריו, דאיכא מ"ד מן הפוסקים דבעינן כלי].

והא דלא חש לדברי הוזהר שם, אפשר דסבר דדברי הוזהר הנ"ל סותרים לדברי הפוסקים [כלשונו שם 'כתובים שם בנטילת ידים שחרית חידושין שאינם נמצאים בפוסקים'], לפיכך בכה"ג לא חש ליה. כדכתב כן שם [בב"י] בהלכות תפילין (סימן כ"ה) בזה"ל, ואיני יודע למה תמה על זה יותר מכמה דינים שמצינו שכתב רבי שמעון בן יוחאי בספר הוזהר, היפך ממסקנא דתלמודא. ואין הפוסקים כותבים, אלא מסקנא דתלמודא. וטעמא, משום דאפילו אם היו יודעים דברי רבי שמעון בן יוחאי, לא הוה חיישי להו במקום דפליג אתלמודא דידן. עכ"ל [אמנם, בדבר שאינו מפורש בתלמוד, כתב שם (סימן נ"ט) דיש לתפוס בזה כדברי הוזהר, עיי"ש].

~ ~ ~

הכהנים מליטול שוב קודם נשיאת כפיהם, הוא משום שנהגו בזה כהרמב"ם לגמרי, ליטול ידיהם בכלי קודם התפילה, וכמוכח כן מן התכאליל כנ"ל.

□□ קצרו של דבר □□

לדעת הרמב"ם, שהשווה דין נטילת ידיים של ק"ש ותפילה לדין נטילת ידיים לאכילה, מוכח בבירור, דסבר דאף בנטילת ידיים לק"ש ותפילה יש להזהר ליטול בכלי, ושיהו המים באים מכח נותן וכו'. וכן דעת הר"ד אבודרהם.

וכמוז כן, אף בתכאליל הישנים נושנים וגם ברבים מן המאוחרים הידועים, מופיע כן כדעת הרמב"ם, שאף לתפילה יש ליטול ידיים מתוך כלי בשפיכה על ידיו, כדין נטילה לאכילה ממש.

אמנם, הגם דמזון השו"ע פסק דמהני שכשוך תוך מים שבכלי כנטילה לתפילה, מכל מקום אפשר דאילו היה רואה לדברי הרמב"ם בזה [ואף לדברי הרד"א], היה חוזר להורות דלא מהני שכשוך הנ"ל כנטילה לתפילה. איך שיהיה, אף לדעת השו"ע, לא מהני שכשוך כנ"ל אלא לראשון ששכשך באותם המים, אך לא לבאים אחריו.

ומה שנהוג בקהילותינו זה מקדם, שאין הכהנים נוטלים ידיהם

הרמב"ם והרד"א, היה חוזר לפטוק דאפילו שכשוך ראשון לא מהני לתפילה אלא דוקא נטילה בכלי וכח נותן.

~ ~ ~

לבר זאת, הרי מבואר לעיל בדעת הרמב"ם שאף הכהנים העולים לנשיאות כפיים בדוכן, יש להם ליטול ידיהם מקודם. אך מכיון שכבר נטלו קודם התפילה, לא הצריכום ליטול שוב קודם נשיאת כפיהם, שהרי ידיהם טהורות ונקיות ולא נגעו במקומות המכוסים. וכן העיד רבינו אברהם בשם אביו הרמב"ם ז"ל, כנ"ל.

אם כן, אותם הנוהגים רק לרחוץ את ידיהם קודם התפילה [מבלי נטילה בכלי], או שמשכשכים ידיהם תוך שוקת מלאה מים, הנה לא תועיל רחיצה זו לפטור הכהנים מחיוב נטילתם קודם נשיאת כפיהם, ויש להם ליטול שוב את ידיהם.

שכן לא פטר הרמב"ם את הכהנים מליטול שוב קודם עלייתם לדוכן, אלא משום שנטלו בכלי קודם התפילה. אך לא יתכן לתפוש כן בפטור הרמב"ם [הנ"ל] מצד אחד, ומצד שני לא לנהוג כדעתו בנטילה בכלי קודם התפילה.

וודאי נראה לומר, דמה שנהגו אבותינו [הראשונים] לפטור

קודם עלייתם לדוכן, הוא משום שמלכתחילה סבירא להו כהרמב"ם שיש ליטול בכלי קודם התפילה, וכמוכח כן מן התכאליל.

אך אותם הכהנים שלא נטלו ידיהם [בכלי] קודם התפילה, צריכים הם ליטול ידיהם שוב קודם עלייתם לדוכן לישא כפיהם.

סימן יא

בענין הסדרת התפילה הבאה לפרקים

תפילת המועדים וראש חודש. ענף ב', טעם הסדרת התפילה. ענף ג', מי מחוייב בהסדרה זו. ענף ד', דין מי שיש בידו סידור אם חייב להסדיר תפילתו. ולאחריהם אציג את תמצית הענין.

וזה החלי, בעזר צור גואלי.

~ ~ ~

נתבקשתי לחוות דעי, לבאר ולברר, מהי מסורת אבותינו בענין הסדרת התפילה, וכן בענין הסדרת תפלת ראש חודש.

כרי להקל על המעיין, ולמען הסדר הטוב והנכון, אחלק מאמר זה לארבעה ענפים. ענף א', דין הסדרת

א. דין הסדרת תפילת המועדים וראש חודש

הכא. אדרבה, הני אניסי הני לא אניסי. דתני אבא בריה דרב בנימין בר חייא, עם שאחורי כהנים אינן בכלל ברכה. אלא כי אתא רבין אמר רבי יעקב בר אידי אמר רבי שמעון חסידא, לא פטר רבן גמליאל, אלא עם שבשדות. מאי טעמא, משום דאניסי במלאכה. אבל בעיר, לא. ע"כ. ופירש שם רש"י, אבל דעיר לא, משום דלא אניסי, ויכולין להסדיר תפלתן. עכ"ל.

~ ~ ~

והנה מהא דכתב רש"י גבי אותם שבעיר, שיכולין להסדיר תפלתן, קצת קשה. דלכאורה היה לו לומר דיכולין להתפלל, ומה ענין

איתא בגמרא ראש השנה (דף לה.) אמר רבי אלעזר, לעולם יסדיר אדם תפלתו ואחר כך יתפלל. אמר רבי אבא, מסתברא מילתיה דרבי אלעזר בברכות של ראש השנה ושל יום הכפורים ושל פרקים, אבל דכל השנה לא. איני. והא רב יהודה מסדר צלותיה ומצלי. שאני רב יהודה, כיון דמתלתין יומין לתלתין יומין הוה מצלי, כפרקים דמי. ע"כ. ופירש שם רש"י, ושל פרקים, מועדות. מתלתין לתלתין, שהיה מחזר תלמודו כל שלשים יום. עכ"ל.

עוד איתא התם בסמוך, אמר רב אחא בר עזירא אמר רבי שמעון חסידא, פוטר היה רבן גמליאל אפילו עם שבשדות, ולא מיבעיא הני דקיימי

הפסח ושל כל החגים. וכן מסדיר אותה החזון בפני הקהל. עכ"ל.

מדבריו נראה, שיום שלשים הנזכר שם בגמרא, אף הוא נחשב כשלשים יום, ולפיכך אף מוסף של ראש חודש צריך הוא להסדיר קודם תפילתו. שכן דבריו אלו, נכתבו בסדר ראש חודש, ועל אותה תפילה הוא מדבר.

~ ~ ~

אף הרמב"ם (הלכות תפילה פ"ד הי"ט) כתב בזה"ל, תפילות הפרקים, כגון תפילת מוסף ראש חודש ותפילת מועדות, צריך להסדיר תפילתו, ואחר כך עומד ומתפלל, כדי שלא יכשל בה. עכ"ל.

נמצא לדברי הרמב"ם, דיום שלשים עצמו חשיב כפרקים, ולפיכך אף בראשי חדשים צריך אדם להסדיר תפילתו קודם שיתפלל.

~ ~ ~

אמנם הרי"ף שם בראש השנה (דף יב.). כתב וז"ל, אמר רבי אלעזר, לעולם יסדיר אדם את תפילתו ואחר כך יתפלל. אמר רבא, מסתברא מילתא דרבי אלעזר בברכות של ראש השנה ושל יום הכפורים ושל פרקים, אבל של שאר ימות השנה לא צריך. וכמה הוא פרקים, משלשים יום ולהלן. עכ"ל [וכן העלה גם בגמרא ברכות (דף כג.)]. אלא

להסדיר תפלתו. ואין נראה דקאי אדברי רבי אלעזר דאמר לעולם יסדיר אדם תפילתו ואחר כך יתפלל, דהא אמר רבי אבא דמסתברא מילתיה דר"א בברכות של ראש השנה ושל יום הכפורים ושל פרקים.

אלא נראה, דמיירי בזמן שצריך אדם להסדיר תפילתו. והנה לא מיירי בימים טובים, דהא אמרינן דפוטר עם שבשדות משום דאניסי במלאכה, והרי ימים טובים יש בהם איסור מלאכה [דאטו ברשיעי עסקינן], אלא ודאי מיירי בשאר ימות השנה. לפי זה, לא נותר לנו אלא לומר, דמיירי בראשי חדשים שאין בהם איסור מלאכה.

אם כן, יוצא לפי זה מדברי רש"י, דאף בראשי חדשים צריך אדם להסדיר תפילתו קודם שיתפלל, ולא רק במועדים.

גם הב"ח (או"ח סימן ק) כתב כן לדעת רש"י, אלא שפירש דעתו בזה באופן אחר. אולם כפי מה שהוכחנו בעניותנו, כן נראה יותר פשוט. והבוחר יבחר.

~ ~ ~

כמו כן, רבינו סעדיא גאון בסידורו (עמ' ק"ל) בסדר תפלת ראש חודש גבי מוסף ראש חודש, כתב בזה"ל, והיהודי צריך להסדיר לו את התפילה הזאת לפני שיתפלל. וכן כל תפלה שלא אמרה שלשים יום או יותר, כגון תפלת

בתפילה שבכל יום. שכל שעומד מן הדבר שלשים יום, אינו שגור בפיו כל כך. עכ"ל.

גם הגר"א בביאורו לשו"ע (או"ח סימן ק') כתב, דהא דכתבו הרי"ף והרא"ש משלשים יום ולהלן, לאו דוקא, אלא קרוב לשלשים יום [וכדעת הרמב"ם והשו"ע, כדלהלן].

~ ~ ~

כמו כן הרד"א (סדר תפלת ראש חודש), אחר שהעלה הזכרת ראש חודש בתפילה, העלה להך גמרא דראש השנה כנ"ל, ולבסוף כתב כלשון הרי"ף והרא"ש 'כמה הוא של פרקים, משלשים יום ולהלן'.

והגם שלא כתב בפירוש דהוא הדין לראש חודש [כדכתב הרמב"ם וכדפירש הריטב"א לדעת הרי"ף], הגה מהא דהעלה כן בסדר ראש חודש, ויותר לא העלה זאת כלל בחיבורו אף בתפילות המועדים, הרי זה מורה לנו דדעתו להסדיר כן אף בראש חודש, ולשאר המועדים הרי זה במכלל שכן.

~ ~ ~

אולם מצינו להטור (או"ח סימן ק') שכתב וז"ל, וצריך להסדיר תפילתו קודם שיתפלל, כדי שתהא שגורה בפיו. ודוקא תפילה של פרקים, לפי שאינו רגיל בה. אבל תפילות התדירות, לא. וכתב הרמב"ם ז"ל, של

וסתם לשונו בזה, ולא פירש לנו אם יום השלשים עצמו חשיב כפרקים או לאו.

וכן הרא"ש שם בר"ה (פ"ד סימן י"ד) העלה כהרי"ף וז"ל, אמר רבי אלעזר, לעולם יסדיר אדם תפילתו ואחר כך יתפלל. אמר רבא, מסתברא מילתיה דרבי אלעזר בברכות של ראש השנה ויום הכפורים ובפרקים, אבל של שאר ימות השנה לא צריך. וכמה הוא של פרקים, משלשים יום ולהלן. עכ"ל [ובזה הלשון העלה כן גם בגמרא ברכות (פ"ה סימן ז)]. אלא שבראש השנה גרס 'רבא', כלשון הרי"ף שם. אך בברכות גרס 'רב'.

אולם הריטב"א (ראש השנה שם) פירש דברי הרי"ף בזה"ל, אמר רבי אלעזר וכו' אמר רבא וכו'. כתב רבינו ז"ל, וכמה הוא פרקים משלשים יום ולהלן. פירוש, ויש בכלל [זה] דראשי חדשים. עכ"ל. ובאמרו 'רבינו', כוונתו שם להרי"ף.

וכן כתב המאירי (שם) בזה"ל, תפלת ראש השנה ויום הכפורים וכן של ימים טובים ואפילו של ראשי חדשים, הואיל ואין אדם מתפלל אותה אלא משלשים לשלשים, צריך אדם להסדיר את התפילה בינו לבין עצמו קודם שיתפלל. וכן מי שהיתה תורתו אומנותו ואינו מתפלל אלא לפרקים, אם עומד מן התפילה שלשים יום, צריך להסדיר את תפילתו כשירצה להתפלל, אף

באמת ס"ל כהרמב"ם. שכן לא כתב בלשון 'אבל אדוני אבי' וכדו', המורה על הסכמה לדעה זו, אלא העלה כנ"ל בסתימת לשון וכהעלאת שתי דעות מבלי להכריע ביניהם.

ומכל מקום, לדעת הבית יוסף שם, אין דיוקו של הטור בדברי הרא"ש מוכרחים, דהא איכא לפרושי דבריו כדברי הרמב"ם. וכפי שאכן פירש הריטב"א [הנ"ל] לדעת הרי"ף.

גם הב"ח שם כתב, דהכי נקטינן כדברי הרמב"ם המפורשים, ומשמע ודאי דכל הפוסקים כך דעתם כדפרישית, דשל ראש חודש נמי צריך להסדיר. עכ"ד.

~ ~ ~

אך ראיתי בדברי חמודות (ברכות פ"ה אות כ"ג) דאחר שהעלה לדברי הבית יוסף ומה שפסק בשו"ע, כתב בזה"ל, אבל נראה לי, שהטור נטה מפירוש זה, לא מלבד שאינו במשמע הלשון דאם כן לא הוה ליה לומר לישנא דלהלן אלא שיאמר לשלשים יום, אלא גם מטעם שכן בפירוש רש"י פירש ושל פרקים, מועדות, ולא הזכיר דראש חודש. עכ"ל.

אלא שכפי מה שפירש הב"ח [הנ"ל] לדעת רש"י, וכפי מה שפירשנו גם אנו לעיל בדעת רש"י דאף הוא ס"ל דיש להסדיר גם את מוסף ר"ח, הנה

פרקים, כגון של ראש חודש ומועדות. ואדוני אבי ז"ל כתב, של פרקים, הוא משלשים יום ואילך. ולפי זה, ראש חודש אין צריך. עכ"ל.

אך הבית יוסף שם, אחר שהעלה למקור הדין מן הגמרא וביאר סברתו של הרמב"ם, העלה לדברי הרי"ף והרא"ש כנ"ל, וכתב בזה"ל, ומשמע לרבינו [הטור], דהיינו שיעברו שלשים יום שלמים שלא התפלל אותה תפילה, ולפי זה בראש חודש אין צריך להסדיר, שהרי לא תמצא שיעברו שלשים יום שלא יתפלל תפילת ראש חודש. ודברי רבינו הגדול מהר"י אבוהב ז"ל בזה, מגומגמים בעיני, ולכן לא כתבתים. ומכל מקום, מה שכתב רבינו [הטור] שהרא"ש חולק על הרמב"ם, אינו מוכרח, דהא איכא לפרושי דמשלשים יום ואילך, היינו כשחזור להתפלל ביום תשלום שלשים שהתפלל אותה תפילה, צריך להסדיר, וזהו מראש חודש לראש חודש, וכדברי הרמב"ם ז"ל. עכ"ל.

נמצא לדעת הטור, כפי שמדייק הוא מדברי אביו הרא"ש, אין תפילת ראש חודש בכלל חובת דין הסדרת התפילה, אלא רק תפילות שמאחרי יום שלשים וממנו והלאה.

אמנם, אין הכרע גמור בדעת הטור עצמו, לומר דסבירא ליה הכי כדדייק מלשון אביו הרא"ש, דשמה

אף בחלק מן התכאליל המאוחרים, כדוגמת תכלאל מהר"י ונה [בכתי"ק משנת ה'ת"ה], אשר כבר הושפע במידת מה מפסקי השו"ע, כתוב במפורש אף בסדר ראש חודש, בין כשחל בחול ובין כשחל בשבת, שיש להסדיר בו המוסף [דהא ממה נפשך אף דעת השו"ע כן].

אמנם בחלק מן התכאליל המאוחרים, כדוגמת העתק התכלאל של מהר"י בשירי (תכלאל קדמונים), וכמו כן ראיתי בחלק מן התכאליל אשר הם העתק התכלאל של הר"י ונה, נכתב להסדיר כן רק במוסף ראש חודש כשחל בשבת, אך לא נזכר בהן להסדיר בו כשחל בחול.

ובתכאליל המאוחרים ביותר, אשר נכתבו בזמן מהרי"ץ [או אולי מעט קרוב לו מלפניו], לא נזכרה הסדרת התפילה בראש חודש כלל, אלא רק בתפילת המועדים.

על פיהם, נראה שהסתמך מהרי"ץ והשמיט בסידורו ענין ההסדרה מסדר ראש חודש, ועל פי זה כתב בפירושו הנקרא "עץ חיים" (במהדורא החדשה, עמוד ת"ש, ד"ה מה) שאין צריך להסדיר בראש חודש. כי כבר מודעת זאת [בחיבורינו מסכתא דמהרי"ץ (פ"ו וראה שם בהערות)], שמהרי"ץ ייסד חיבורו זה בעודו עומד כשיטתו בילדותו, ובהיותו

אין מכך כל ראייה לבעל דברי חמודות, אדרבא איפכא מסתברא. ומלבד זה, נראה בפשיטות, שדיוקו של הטור אינו אלא מדברי אביו הרא"ש עצמו ולא מפירוש רש"י.

~ ~ ~

וכך פסק מרן השו"ע (סימן ק' סעיף א') בזה"ל, תפילות של מועדות ושל ראש חודש, צריך להסדיר תפילתו קודם שיתפלל, כדי שתהא שגורה בפיו. עכ"ל.

אף הרמ"א שם, הסכים עמו בעיקר הדין, דיש להסדיר אף בראש חודש. אלא שחלק עליו בענין מי שיש בידו סידור, וכדלהלן.

וכן מוכח מסתימת נושאי כליו, המג"א והט"ז והגר"א ועוד אחרונים, לדעתם אף של ראש חודש צריך להסדיר. ועיין עוד במשנה ברורה שם (ס"ק א').

~ ~ ~

כמו כן, בכל התכאליל הישנים [משנת ה'ש"מ] והישנים נושנים [מלפני כשש מאות שנה ויותר], ככולם כתוב ומפורש כן אף בסדר ראש חודש [במוסף] וכל שכן במועדים, שיש להסדיר התפילה קודם שיתפלל. וכפי דעת הרמב"ם, אשר הם אמונים על פסקיו בכל סדריהם כידוע.

וראה בכל זה, מה שכתבנו בחיבורינו
מסכתא דמהרי"ץ.

~ ~ ~

העולה מכל האמור לעיל, שלדעת
כל הפוסקים, חיוב הסדרת
התפילה חל גם בראש חודש. וכן הוא
בכל התכאליל הישנים והישנים נושנים
[ואף בחלק מן התכאליל החדשים].
מלבד הטור, אשר יתכן לדעתו [אם כי
לא בהכרח], שאין חיוב הסדרה זו
בראש חודש, אלא מאחר שלשים יום
ואילך.

נסמך אז על כתיבות חדשות מקרוב באו
[כלשונו בפירושו להגדה של פסח, מהדורא
בתרא].

אולם אחר שחזר בו מהרי"ץ משיטתו
בילדותו אשר נטה אז אחר
התכאליל החדשים, להיות מעתה נוטה
אחר התכאליל הישנים, וכפי שכתב זאת
בהקדמתו להגדה של פסח מהדורא
בתרא, מוכרח לומר שסובר אף הוא
שיש לילך אחר התכאליל הישנים, אלא
שנחמצה השעה ולא הספיק להגיה כן
בסידורו, כבעוד עניינים כיוצא באלו.

ב. טעם הסדרת התפילה

נמצא, דחובה על האדם לגשת
לתפילתו כשהוא מוכן,
שלא יכשל בתפילתו ויצטרך לחזור בה
תיבות שוב ושוב. שכן עומד הוא לפני
מלך מלכי המלכים הקב"ה, ואין ראוי
לדבר לפניו כדבר איש אל רעהו.

~ ~ ~

ובמדרש תנחומא (יתרו סימן ט"ו)
איתא, 'וידבר א-להים'
(שמות כ', א'). זהו שאמר הכתוב (איוב כ"ח,
כ"ז) 'אז ראה ויספרה הכינה וגם חקרה',
ואחרי כן (שם, כ"ח) 'ויאמר לאדם'. למדך
התורה, שאם תהיה בן תורה, לא תהא
רוחך גסה לומר דבר לפני הציבור, עד
שתפשוט אותה בינך ובין עצמך שנים

איתא בגמרא ברכות (דף לג:) אמר רבי
זירא, כל האומר שמע שמע,
כאומר מודים מודים דמי. וכו'. אמר
ליה רב פפא לאביי, ודילמא מעיקרא
לא כוון דעתיה ולבסוף כוון דעתיה.
אמר ליה, חברותא כלפי שמיא מי
איכא. אי לא כוון דעתיה מעיקרא,
מחינן ליה במרופתא דנפחא עד דמכוין
דעתיה. ע"כ.

ופירש רש"י שם, חברותא כלפי
שמיא, מנהג שנוהג אדם
בחברו ינהג אצל המקום ולא יזהר
בתפילתו [בתמיהה]. מחינן ליה, כלומר
מלמדין אותו שיכוין, ומכיין אותו אם
ירגיל בכך. עכ"ד.

שתהא שגורה בפיו' [ובבית יוסף (שם) הוסיף עוד תיבת 'בוריות'].

נראה לכאורה, שמקורו בזה מדברי הרמב"ם הנ"ל, אלא שלא נקט כלשונו ממש. ועייין כן בדבריו בבית יוסף (שם).

~ ~ ~

אולם לענ"ד, אין לשון השו"ע עולה בקנה אחד עם לשון הרמב"ם, ובאמת יש חילוק בין הלשונות הללו.

כי מלשון הרמב"ם שאמר 'כדי שלא יכשל בה', מוכח לכאורה שמספיק לו פעם אחת להסדירה בינו לבין עצמו.

והכי איתא בראש השנה (דף לד:), אמרו לו לרבן גמליאל, לדברך, למה צבור מתפללין. אמר להם, כדי להסדיר שליח ציבור תפילתו. ע"כ.

הנה מלשון הברייתא שם, מוכח דלהסדיר מספיק פעם אחת, שכן עושה השליח ציבור בשעה שהם מתפללים בלחש, ובודאי לא היה [הש"צ] באותה עת חוזר על תפילתו כמה פעמים אלא פעם אחת בלבד.

אם כן, לשונו של הרמב"ם בזה מדוקדקת, ללמדינו שבפעם אחת יוצא אדם חובת הסדרת תפילתו.

ובאמת, כן מוכח אף מדברי רבינו סעדיא גאון (שם) שכתב וכן

שלשה פעמים. מעשה ברבי עקיבא, שקראו החזן ברבים לקרות בספר תורה בציבור, ולא רצה לעלות. אמרו לו תלמידיו, רבינו, לא כך למדתנו, כי היא חייך ואורך ימיך, ולמה נמנעת מלעלות. אמר להן, העבודה, לא נמנעתי לקרות, אלא על שלא סדרתי אותה פרשה שנים שלשה פעמים, שאין אדם רשאי לומר דברי תורה לפני הציבור, עד שיפשוט אותו שנים שלשה פעמים בינו לבין עצמו. שכן מצינו בהקב"ה, שהוא נותן מענה לשון לכל הבריות והתורה גלויה לפניו ככוכב אחד, וכשבא ליתן אותה לישראל, כתיב בו (איוב כ"ח, כ"ז) 'אז ראה ויספרה הכינה וגם חקרה' ואחרי כן (שם, כ"ח) 'ויאמר לאדם' וגו'. וכן כתיב (שמות שם) 'וידבר א-להים את כל הדברים האלה', בינו לבין עצמו, ואחרי כן (שם) 'לאמר'. ע"כ לשון המדרש.

~ ~ ~

הרמב"ם (שם), אחר שכתב דין ההסדרה, כתב הטעם לזה 'כדי שלא יכשל בה'.

מלשונו נראה, שמקור דבריו בזה, הוא מהנאמר בגמרא ברכות (שם).

~ ~ ~

אמנם בשו"ע (שם), כתב דהטעם להסדרת התפילה הוא 'כדי

מנוח בפירושו להרמב"ם שם [מובא לקמן ענף ד'], ואפשר שסמך על דבריו שכתב שיקראנה פעם או שתיים [וסבר דלאו דוקא, אלא אף יותר, עד שתהא שגורה בפיו].

אלא שהרמב"ם תפש פישוטו של מדרש, שאין זה אלא בדברי תורה, ולפיכך דקדק בלשונו כנ"ל. ולקמן, תתבאר הנפקא מינה בזה.

~ ~ ~

העולה מן האמור, שלדעת הרמב"ם, הטעם להסדרת התפילה הוא כדי שלא יכשל בה, ולפי זה מספיק להסדירה פעם אחת.

אך לדעת השו"ע, הטעם להסדרת התפילה הוא כדי שתהיה תפילתו שגורה בפיו, ולפי זה צריך הוא להסדירה פעמיים ושלושה קודם שיתפלל.

ג. מי מחוייב בהסדרה זו

לעיל דבריהם בחובת הסדרה זו, משמע כן.

~ ~ ~

אלא שמצינו לרבינו סעדיא גאון בסידורו (שם) שכתב בזה"ל, והיהודי צריך להסדיר לו את התפלה

מסדיר אותה החזן בפני הקהל, ובודאי אין החזן מסדיר אלא פעם אחת בלבד.

אף התכאליל הישנים והישנים נושנים [הנ"ל], העלו גם הם שהחזן מסדיר לקהל, ופשוט שאינו מסדיר להם אלא פעם אחת בלבד. וכפי המנהג המשתלשל בידינו מאז ועד היום, כידוע.

אבל מלשון השו"ע (שם) שאמר 'כדי שתהא שגורה בפיו', מוכח לכאורה שצריך להסדיר בינו לבין עצמו כמה פעמים, עד שתהיה תפילתו שגורה בפיו.

והגם שלמד טעם זה מלשון הרמב"ם, אפשר שעוד דקדק לומר כן, על פי הא דאיתא במדרש תנחומא (שם), שצריך אדם לשנות ולשלוש דבריו קודם שיאמרם. ואף שמדובר שם בדברי תורה, סבירא ליה דהוא הדין אף בדברי תפילותיו. ומה גם, שהעלה כן לרבינו

מלשון הגמרא בראש השנה (שם), מוכח להדיא, שחייב הסדרה זו, מוטלת על כל יחיד ויחיד בפני עצמו קודם שיתפלל תפילתו.

וכן משמע מלשון רש"י שם. ואף מלשון כל הפוסקים אשר העלינו

לפי זה לכאורה, אין הדבר מובן. מדוע התכאליל הישנים נושנים [הנ"ל] התעלמו לגמרי מחובת ההסדרה גם בערבית, והרי חיוב זה מוסכם לכל הדעות וגמרא ערוכה היא זו. ואם לדעתם יש להסדיר אפילו תפילת ראש חודש וכדעת הרמב"ם, הרי זה במכל שכן.

אך נראה לי שהדבר פשוט. שבאמת, לא הוצרכו התכאליל לציין לנו דין חובת ההסדרה לכל יחיד ויחיד, כי פשוט הוא [וכמופיע ברמב"ם]. ולפי שבכל מועד ומועד, יש לאדם שהות להסדיר תפילתו, שכן בזמנם היו באים לבית הכנסת תיכף להתפלל ערבית, ומנחת ערב יום טוב היו מתפללים בעוד היום גדול [וכן היה מנהגם גם במנחת ערב שבת, עד הדור האחרון בתימן]. ואם כן, הרי שהיה להם שהות להסדיר תפילת ערבית בינם לבין עצמם, קודם התפילה.

אלא שבמשך השנים, עם ירידת הדורות וחולשתם, תיקנו לחזן שיסדיר התפילה אף בערבית של לילי ימים טובים וכפורים [כמופיע בתכאליל הישנים]. ומאז משתלשל זה המנהג כן עד זמנינו [ואמנם, מחמת ירידת הדורות עוד בדורות האחרונים, הוסיפו לתקן עוד בכמה מקומות, שכל הציבור יאמרו את נוסח ההסדרה עם השליח ציבור יחד בקול רם].

הזאת לפני שיתפלל. וכן כל תפלה שלא אמרה שלשים יום או יותר, כגון תפלת הפסח ושל כל החגים. וכן מסדיר אותה החזן בפני הקהל. עכ"ל.

הוסיף בזה, שמלבד מה שמחוייב כל יהודי להסדיר לו תפילתו לפני שיתפלל [כנ"ל וכדעת כל הפוסקים הנ"ל], גם החזן צריך להסדיר את התפילה בפני הקהל.

~ ~ ~

ואמנם, בכל התכאליל הישנים והישנים נושנים [אשר הזכרתים לעיל], לא הזכירו ענין הסדרת התפילה לכל יחיד ויחיד, אלא רק כתבו שהחזן מסדיר לציבור.

זאת ועוד, מה שכתבו שהחזן מסדיר לציבור, הנה בתכאליל הישנים נושנים [מלפני כשש מאות שנה וכן בתכאליל משנת ה'ק"ב שראיתי] לא מופיע כן, אלא רק במוספין של ראש חודש ובמוספין של המועדים [כולל שמיני עצרת וראש השנה] ויום הכפורים וגם בנעילת יום הכפורים.

אולם, בחובת הסדרת התפילה בערבית לילי ימים טובים [כולל ראש השנה] וכפורים, לא הזכירו להסדיר. מלבד התכאליל הישנים [משנת ה'ש"מ], שאמנם הזכירו שיש לחזן להסדיר התפילה אף בערבית של לילי ימים טובים וכפורים.

שם בעיקר גבי מוסף של ראש חודש [אף שהזכיר שם גם את תפלת הפסח והתגים]. ומן הטעם שכתבנו לעיל, שאין שהות או להסדיר תפילתם בינם לבין עצמם [ומשום טורח ציבור], ולפיכך לא נזכר בתכאליל הישנים נושנים שמסדיר הש"צ אלא במוספין בלבד [וכן בנעילה].

~ ~ ~

העולה מן האמור, שחובת הסדרת התפילה, מוטלת היא על כל יחיד ויחיד קודם שמתפלל תפילתו. אלא שלדעת רס"ג, אף החזן צריך להסדיר לציבור את התפילה, ונראה שכוונתו למוסף של כל חג וחג [כענין מוסף של ראש חודש]. וכן הוא בכל התכאליל הישנים נושנים. אלא שמאוחר יותר, כבר נהגו שהחזן מסדיר גם את תפילת ערבית ללילי ימים טובים וכפורים, וכמופיע כן בתכאליל הישנים.

מה שאין כן תפלת המוספין, הרי מתפללין אותה לאחר שחרית [וקריאת התורה וההפטרה] ללא כל שהות. ומכיון ששונה היא בנוסחתה משלשת תפילות היום, ואין שהות או לכל יחיד ויחיד להסדיר תפילתו, הצריכו שהחזן יסדיר אותה בפני הציבור, כדי שלא יכשלו בה. והוא הדין גם לתפילת נעילה, אשר מתפללים אותה בסמוך לתפילת המנחה, ללא כל שהות. ומה שאין ממתינים לציבור שיסדירו זאת בינם לבין עצמם [מבלי שהחזן יסדיר להם], נראה שהוא משום טורח ציבור [שכן זה מקדים וזה מאחר].

ומן הסתם, מנהג זה שהחזן מסדיר המוספין, מוחזק בידם מרבינו סעדיא גאון, אשר אף הוא מאריה דאתרין. שכן הרמב"ם לא הזכיר לעשות כן [הגם שאין זה נגד דעתו]. ומדברי רס"ג הנ"ל, יתכן שאף הוא סבר כן שמסדיר החזן רק במוספין, שכן מדבר

ד. דין מי שיש בידו סידור אם חייב להסדיר תפילתו

ויש לברר ולבאר דבריו. דממה נפשך, אי סבירא ליה דכל זה מיירי במתפלל על פה, דבאמת כך נהגו בזמן התלמוד שכן אמרו (שבת דף קטו:): 'כותבי ברכות כשורפי תורה', אבל במתפלל מתוך הסידור לא מיירי, אם כן מדוע נשאר על כך בצ"ע.

כתב רבינו מנוח על הרמב"ם (שם) בזה"ל, תפלת הפרקים וכו' צריך להסדיר וכו'. כלומר, שיקראנה פעם אחת או שתיים קודם שיתפלל אותה. ודוקא כשמתפלל על פה. אבל אם היתה תפילתו כתובה לפניו, אינו צריך. וצ"ע. עכ"ל.

כפעם אחת, והיאך אם כן תהא בכך תפילתו שגורה בפיו.

~ ~ ~

ברם, כבר הוכחנו לעיל מן הברייתא, דאין צריך להסדיר אלא פעם אחת. ושכן מוכח לדעת רס"ג. וכן משמעות לשון הרמב"ם. וכן נראה ומוכח בפשטות מלשונות התכאליל, וכפי המנהג הידוע.

ולפי זה, נראה לומר, שאין חיוב הסדרת התפילה, אלא למתפלל על פה. וכפי שכן היתה המציאות אצל רוב המתפללים בזמן חכמי התלמוד, ומאז ועד הדורות האחרונים כמעט. ובפרט בארץ התימן, שגם בדור האחרון, רובם היו מתפללים על פה.

אבל כיום בזמנינו אנו, אשר כמעט ואין בנמצא אדם המתפלל על פה שלא מתוך הסידור, נראה בפשטות שאין חיוב בכגון זה להסדיר תפילתו קודם שיתפלל.

אך עם כל זאת [שאין חיוב על כל יחיד ויחיד להסדיר בזמנינו כשמתפללים מן הסידורים], נראה לענ"ד דטוב וראוי לחזן שיסדיר התפילה לקהל, בעבור הקטנים [ולאלה שאינם בקיאים], להורותם אם יזכירו שבת או הבדלה וכיוצ"ב תוך התפילה אם לאו.

~ ~ ~

אמנם יתכן, שהסתפק הוא אם באמת צריך שיקראנה יותר מפעם אחת עד שתהא תפילתו שגורה בפיו, או שבאמת די בפעם אחת [ואין צריך שתהא שגורה בפיו] וכדמוכח מברייתא דראש השנה (דף ל:.) וכנ"ל [מהא דשליח ציבור בתפלת הלחש מסדיר בינו לבין עצמו פעם אחת]. דאם צריך שתהא שגורה בפיו, אם כן אף המתפלל מתוך הסידור צריך שיסדירנה תחילה, כדי שתהא תפילתו שגורה בפיו. אך אם נאמר שאין צריך שתהא שגורה בפיו, ולפיכך די בפעם אחת, אם כן המתפלל מתוך הסידור אינו צריך להסדיר.

~ ~ ~

אולם הכסף משנה (שם) השיג על דברי רבינו מנוח הללו, וכתב בזה"ל, ונראה דאפילו בשכתובה לפניו צריך להסדיר, כדי שתהא שגורה בפיו בזריזות. עכ"ל. וכן העלה זאת בבית יוסף (שם).

אך כפי שפירשנו לעיל, אזיל הרב כסף משנה לשיטתיה, שצריך שתהא תפילתו שגורה בפיו בזריזות, וכדברי המדרש תנחומא דלעיל, ובזה לא מספיק מה שיסדיר זאת פעם אחת, אלא צריך פעמיים או שלוש עד שתהא שגורה בפיו.

לפי זה, פשוט הוא דאף המתפלל מן הסידור צריך להסדיר מקודם לכן, שהרי קריאה מן הסידור נחשבת

אולם לדעת הכסף משנה, אף המתפלל מתוך הסידור צריך להסדיר תפילתו מקודם, כדי שתהא תפילתו שגורה בפיו בזריזות. וכל שכן המתפלל על פה, שצריך הוא להסדיר תפילתו קודם שיתפלל.

ואמנם, טוב וראוי להסדיר התפילה אף בזמנינו [שמתפללים מתוך הסידורים], וזאת לצורך הקטנים [ולאלה שאינם בקיאים], למען יידעו מה להוסיף ומה לא להוסיף בתפילה.

העולה מן האמור לעיל, שלדעת רס"ג והרמב"ם, המתפלל על פה צריך להסדיר תפילתו קודם שיתפלל, אך המתפלל מן הסידור אינו מחוייב להסדיר תפילתו מקודם. וכן מוכח מן התכאליל.

אלא שרבינו מנוח מסתפק בזה, אם המתפלל מן הסידור צריך להסדיר תפילתו מקודם. אך פשוט לו, דהמתפלל על פה צריך להסדיר תפילתו תחילה.

□ □ קצרו של דבר □ □

ג. חובת הסדרת התפילה, מוטלת היא על כל יחיד ויחיד קודם שמתפלל תפילתו. אלא שלדעת רבינו סעדיא גאון, אף החזן צריך להסדיר לציבור את התפילה, אמנם נראה שכוונתו למוסף של כל חג וחג [כענין מוסף של ראש חודש], לפי שאז אין שהות לכל יחיד ויחיד להסדיר המוסף [או הנעילה] בינו לבין עצמו [וגם משום טורה ציבור], אך תפילת ערבית של המועדים יש שהות מספיק קודם התפילה להסדירה. וכן הוא בתכאליל הישנים נושנים. אלא שמאוחר יותר, כבר נהגו שהחזן מסדיר גם את תפילת ערבית, כמופיע כן בכל התכאליל הישנים, וכפי המנהג המשתלשל בידינו מאז ועד היום.

א. לדעת כל הפוסקים, חיוב הסדרת התפילה חל גם בראש חודש. וכ"ה בכל התכאליל הישנים והישנים נושנים [ואף בחלק מן התכאליל המאוחרים]. מלבד הטור, אשר יתכן לדעתו [אם כי לא בהכרח], שאין חיוב הסדרה זו בראש חודש, אלא מאחר שלשים יום ואילך.

ב. לדעת הרמב"ם, הטעם להסדרת התפילה הוא כדי שלא יכשל בה, ולפי זה מספיק להסדירה פעם אחת. וכן נראה מסתימת לשונות התכאליל. אך לדעת השו"ע, הטעם להסדרת התפילה הוא כדי שתהיה תפילתו שגורה בפיו, ולפי זה צריך הוא להסדירה פעמיים ושלוש קודם שיתפלל.

המתפלל מתוך הסידור צריך להסדיר תפילתו מקודם, כדי שתהא תפילתו שגורה בפיו בזריזות. וכל שכן המתפלל על פה, שצריך הוא להסדיר תפילתו קודם שיתפלל. ואמנם, טוב וראוי להסדיר התפילה אף בזמנינו [שמתפללים מתוך הסידורים], וזאת לצורך הקטנים [ולאלה שאינם בקיאים], למען יידעו מה להוסיף ומה לא להוסיף בתפילה.

ד. לדעת רס"ג והרמב"ם, המתפלל על פה צריך להסדיר תפילתו קודם שיתפלל, אך המתפלל מן הסידור אינו מחוייב להסדיר תפילתו מקודם. וכן מוכח מן התכאליל. אלא שרבינו מנוח מסתפק בזה, אם המתפלל מן הסידור צריך להסדיר תפילתו מקודם. אך פשוט לו, דהמתפלל על פה צריך להסדיר תפילתו תחילה. אולם לדעת הכסף משנה, אף

תיקון נוסח ברמב"ם על פי כת"י עתיק (ויישוב תמיהת האחרונים)

כתב הרמב"ם בהלכות שבת (פ"א ה"ו) בזה"ל, עשה מעשה, ונעשית בגללו מלאכה שודאי תיעשה בשביל אותו מעשה, אף על פי שלא נתכוין לה, חייב, שהדבר ידוע שאי אפשר שלא תיעשה אותה מלאכה. כיצד. הרי שצרך לראש עוף לשחק בו לקטן, וחתך ראשו בשבת, אף על פי שאין סוף מגמתו להריגת העוף **בלבד**, חייב. שהדבר ידוע שאי אפשר שיחתוך ראש החי ויחיה, אלא המות בא בשבילו. וכן כל כיוצא בזה. עכ"ל.

כן הנוסח בדפוסים, וכ"ה אף במהדורת פרנקל [גם ברמב"ם המפורש (הוצ' מכון משה", עמ' כ"ג) הנוסח כן, ושם אמנם נדחק ליישב תוספת תיבת 'בלבד' זו].

~ ~ ~

בספר כפות תמרים (קושטא, ה'תקע"ו ליצירה) על מסכת סוכה (דף ג:) , הקשה על דברי הרמב"ם הללו בזה"ל, מתוך מה שכתב 'שאיין סוף מגמתו להריגת העוף בלבד', משמע דמיירי שהוא מכיין בחתיכת ראש העוף לשתי כוונות שיצחוק הקטן בראש העוף. ודבר זה קשה בעיני, דלית ליה טעמא. שהוא מכיין גם להריגת העוף

ידוע זה מכבר ומפורסם הדבר, אשר נוסח ספר הי"ד החזקה למרנא ורבנא הרמב"ם ז"ל המופיע בכת"י מתימן, הוא הנוסח היותר מוגה ונכון משאר כת"י שנכתבו בארצות אחרות.

מלבד זאת, קושיות ותמיהות רבות נופלות ואף אינן קמות, בעת נצבות בפניהם נוסחאות אלו [מתימן] הבריאות וטובות.

ואמנם בשנים האחרונות נדפסה מהדורא מוגהת ומתוקנת של הי"ד החזקה [מהדורת פרנקל], על פי כת"י מתימן, והשתדלו אמנם על הרוב להגיה ולתקן כנדרש.

אך דא עקא, אף במהדורא זו נשמטו לא מעט מקומות אשר נעלם מהם לתקנם [ואמנם, במעט מקומות שם העדיפו לא לתקנם כלל, מחמת דעת האחרונים בענין. ויש להשיב].

להלן נציג מקום אחד שם, אשר מן הנראה נעלם מעיניהם ולא בא על תיקונו, או שלא נודמן נוסח מתוקן זה לפנייהם. אשר יש בו כדי לבאר ולברר את דעת הרמב"ם וכוונתו הטהורה, וליישב כל תמיהה ופליאה.

~ ~ ~

הנה לפי נוסח זה שבכת"י מתימן, נוספו כאן שלש תיבות [אלא לחתוך ראשו']. נמצא אם כן, שתיבת 'בלבד' הולכת על שלש תיבות אלו הנוספות, ולא על מה שאמר מקודם 'להריגת העוף'.

~ ~ ~

לפי זה, ברור ומובן טעם הרמב"ם בזה. דאדרבא, זה החותך ראש העוף, אין מגמתו גם להריגת העוף, אלא לחתיכת ראשו בלבד. נמצא אף לפי הרמב"ם, שאין צריך כאן אלא כוונה אחת, ולא שתי כוונות.

אם כן, מיושבים דברי הרמב"ם על נכון, אף מיושבת בכך תמיתה החזו"א כאן, ובאמת תיבת 'בלבד' אינה מיותרת כלל.

~ ~ ~

ויש לתקן ולהגיה הנוסח כן בכל הדפוסים הקיימים עמנו כיום [ואף המדוייקים שבהם הנ"ל], כפי המופיע כאן לעיל.

עוד יש לבדוק בספר כת"י הנ"ל, ולהגיה על פיו את שאר ספר זמנים, כי יתכן שמדוייק הוא ונוסחאות שבו נכונות יותר [אמנם יתכן שלפני הדפוסים המדוייקים הנ"ל, ספר זמנים היה חסר בראשו, ולפיכך לא ראו נוסח זה. ואכן, גם הכת"י הנ"ל, חסרים מקצת דפים בתחלה, אך הדף שבו הנוסח הנ"ל שרד מהם].

אפילו שלא יכין כלל אלא לצחוק הקטן בראש העוף, ואלו היה לו ראש עוף חתוך לא היה חותך ראש עוף זה. ועתה דאין לו, חותך ראש עוף זה כדי שיצחוק הקטן, ונמצא דלא כיון להריגת העוף כלל. אפילו הכי, כיון דהריגת העוף היא מוכרחת, לפיכך מודה רבי שמעון דחייב ולא הוי מלאכה שאינה צריכה דפטור לר"ש. וכו'. ולכן דברי רמב"ם צ"ע במה שהאריך שיכין גם להריגת העוף. עכ"ל.

גם החזון איש (על הרמב"ם [עם הוספות מכת"י], בני ברק ה'תשנ"ב) תמה על כך וז"ל, רבינו [הרמב"ם] כתב, דדבר שאין מתכין מותר, וחשב הרבה דברים, וסיים 'אבל אם הוא פסיק רישיה חייב'. וסתמת הדברים, אף דלא אכפת ליה במיתת העוף. ולשון רבינו 'להריגת העוף בלבד', ותיבת 'בלבד' אינו מובן, ונראה שהוא מיותר. עכ"ל.

~ ~ ~

אולם הקרה השי"ת לפני, ספר זמנים כת"י עתיק מתימן [משנת א'תת"ד לשטרי - הר"ג ליצירה (כת"י ביה"ל 8676)], וכך מופיע שם הנוסח בזה"ל, אף על פי שאין סוף מגמתו להריגת העוף **אלא לחתוך ראשו בלבד**. עכ"ל [אמנם תיבת 'לחתוך' אינה ברורה כל כך בכת"י, אך מצורת האותיות שבה נראה שכך כתוב, וכן מוכח מדבריו לקמן שאמר 'שאי אפשר שיחתוך ראש החי ויחיה'].
~ ~ ~

הרב דוד בן שלום אלגמל ז"ל

(פרטים חדשים אודותיו)

אודות מה"ר דוד בן שלום אלגמל ז"ל, כבר האריכו בזה רבים וטובים (ובפרט בספר "התעודה מחג"ת"). אמנם נותרו כמה דברים אודותיו אשר לא באו על פתרונם, ונחלקו הדעות בהן, כדוגמת תאריך לידתו של הר"ד הנ"ל, ועוד.

כמו כן, ידוע היה בין הכותבים אודותיו, שישנו ספר "תחכמוני" דפוס, אשר הוא הטיוטה הראשונה בה כתב הרד"ג את חידושו מתחילה, ואשר ממנו העתיק וסידר את כתביו הרבים לאחר מכן כל ספר לפי עניינו. ומכיון שלא נמצא ספר זה עד עתה, הוכרו עליו כאבוד.

והנה זה מקרוב, זיכני השי"ת בחסדיו הרבים, וספר תחכמוני זה הגיע לידי. ואכן, מן הנראה, מכיל הוא עניינים נוספים אשר לא מופיעים בשאר כתביו, וממהם עניינים אישיים אודותיו.

האמת, שלא דשתי בו כראוי, אף לא חטטתי אחריו בחורים ובסדקים, שכן לעת עתה טרוד אני ביותר ואין ביכלתי להקדיש לכך זמן רב. אך הסתפקתי בזה במעט דברים, המוסיפים אור ונוגה, על קורותיו ועל אישיותו הנעלה. וביותר, לתת ראשי פרקים ומראה מקום לפני המעיין ולהודיע על הספר הלזה. ואשר יראה לו לנכון להרחיב בזה את היריעה, אדרבא, חזק וברוך יהיה, ומיניה ומינאי תסתיים שמעתתא.

יהי רצון, שזכות צדיק וקדוש זה, תעמוד לנו ולזרעינו ולכל הנלוים אלינו. אבי"ר.

□ □

זה מקרוב הגיע לידי בס"ד, ספר "תחכמוני" לרבי יהודה אלחריזי ז"ל (ספריית ביה"ל 9853) דפוס (אמשטרדם, ה'תפ"ט ליצירה), מעוטרת בהערות רבות מאד, לא רק בגליונות אלא אף בכל מקום שהנייר חלק, ואפילו בין הטורים ובין השורות, במאוזן ומאונך ופעמים גם הפוך.

בשער הספר נכתב בזה"ל, זה נחלתי מא"א שלום נע"ג, י"י זיכני לשמור רמזיו של זה הספר הקדוש, ואני דוד בן שלום אלגמל יש"ל, ובעזרת הצור

אראה זרע אאריך ימים אמן. עכ"ל. נמצא שאלו ההגהות הנ"ל, הן להרד"ג, אשר הוסיף עליהן מדי פעם בפעם.

ספר "תחכמוני" זה היה מקובל אצל הרד"ג, כספר קדוש ונורא. [קדוש, כנ"ל]. וכה כתב שם (בדף המפתחות בראשו), 'כתב באורח חיים (סימן ש"ז סעיף י"ז) שאסור לקרות בשבת או לעיין בספרי החכמות, כמו מעגלי גלגל הכוכבים דוקא. אבל כמו זה הספר הנורא, מותר'. ושם אחר הכתוב 'ספר נקרא תחכמוני חברו החכם רבי יהודה חריזי ז"ל', הוסיף וכתב 'עליו הכתוב אומר (קהלת י"ב, ט') (ו)תקן משלים הרבה'.

ענותן גדול ושפל ברך היה הרד"ג, וכך כותב הוא על עצמו שם (בעמוד ההסכמות) בזה"ל, ולנפש צמאה ודלה כמוני השייריים בנבזים דויד בן שלום גמל יזי"א וכו'. עכ"ל [ותיבת 'השייריים', כך כתובה שם].

רד"ג נולד בשנת ה'תקע"א ליצירה (בקכ"ב לשטרות). שכן כתב שם (בראש עמוד ההקדמה) בזה"ל, **בקכ"ט, ואני בן שבע שנים**. ע"כ. נמצא שנולד בשנת בקכ"ב [לשטרות]. עוד שם בסמוך כתב 'יום ששי אור לז' נולדתי, כלומר בליל שבת. ואם נחשב את ימי חייו כשבעים וחמש שנה לערך, הרי שנפטר בסביבות שנת ה'תרמ"ו, אמנם יתכן שנפטר עוד כמה שנים לאחר מכן, בסביבות שנת ה'תר"ץ.

עוד נמצא לפי זה, לכאורה, שכבר אז בילדותו בהיותו כבן שבע, החל לכתוב את הערותיו על ספר זה, מאז שנפל זה הספר בנחלתו. ומכאן מזדקרת לעינינו גדלותו וגודל נשמתו, אשר כבר מגיל צעיר ביותר שאף הוא לדברי תורה ומוסר, ובודאי אף הנהיג עצמו בזה בכל אורח חייו.

אף מן הנראה, על פי האמור לעיל [בסמוך], שנפטר עליו אביו בהיותו כבן שבע שנים, שאז ירש ספר זה מאביו, שכן אין מן הנראה שיכתוב כזאת על ספר שעדיין לא נפל בגורלו. ואם אכן הוא, הרי שמת עליו אביו בסביבות שנת ה'תקע"ח.

ומכיון שאי אפשר לבית המדרש בלא חידוש, ראיתי עוד להעלות הנה שני גרגירים מדבריו שם, שכמדומני לא נתפרסמו עד עתה:

א. דע אחי, זה התימה הגדול שהוא בהקיץ. דע שחייב אדם לבדוק ציציותיו, שמא יהא אחד מהם פסול ויברך ברכה לבטלה. שתיבת ציצת, ראשי תיבות צדיק לבדוק ציציותיו תמיד [במקום תיבת 'בדוק', כתוב באחרונים 'פריד'. דב"ש].

ומחמת שנתעלמתי כשישנתי בסבת עניי בטליתי, בא העכבר ואכל הציצית בכנף אחד לבד, ולא נגע בשמלה [נראה שכוונתו לבגד עצמו שבו הציצית קשורה, הנקרא בלשונם 'שמלה'. דב"ש]. ועמדתי, וזמן לי יתברך הכנף הריקן לראותו, וחרדתי, ואז לא ברכתי רק על טלית קטן. ובו [...] עשיתי כנף [...] וחוט אחד [...] שובעה הנכפלות [...]. ומחמת עניי, קשרתיו, מאחר שאמדתי שיהיה המקום הקטוע בתוך הגדיל. [ואחר] שעשיתיו, ברכתי בעטיפתו במנחה. ובליל שני, חזר העכבר לנתק הכנף הקטוע [...] מעט מהשמלה. וחזרתי לתקנו מחדש, ואז לא חזר העכבר. ומזאת ההערה, צריך אדם לבדוק הציציות תמיד. עכ"ל [ושאר המקומות המחוקים שם, הנחתי בשלש נקודות, ומעט מזה השלמתי כמשוער תוך סוגריים מרובעים].

ב. זכור בלבי ששמעתי, שאין ראוי לומר לעצמו האדם 'גדול עוני מנשוא', אלא למי שהודה בתחלה שהוא קין בלבד.

□ □

עד כאן ולעת עתה מה שראיתי לכתוב קצות דרכי צדיק קדוש זה, ותן לחכם ויחכם עוד.